

Literatur bizkaieraz:
Añibarroren esku-liburua

Blanka Urgell

LITERATUR BIZKAIERAZ: AÑIBARROREN ESKU-LIBURUA

BLANKA URGELL

I. LITERATUR BIZKAIERAZ

1. AÑIBARRO ETA LITERATUR BIZKAIERA *

1.1. *Sarrera*

Lizardi edo Mirande batek azken urteotan berezko edo ustekabe-ko arrazoiengatik izan duten arrakastarik izan ez duen arren, ezin dugu esan haatik Añibarro eta bere obra oraíndik —edota, gutxienez, bere oihartzunak irauten duen mementuren batean¹ irakurria, ezagutua eta goraipatua izan ez denik. Horren lekukotasunik behar bagenu aski genuke A. Villasantek bere liburuan ematen digunarekin:

Es el primero y más alto representante de los vascófilos y escritores vascos que produjo el convento franciscano de Zarauz... (HLV 214.or.)².

Laudorio hauen oinarrian, batez ere, Juan Antonio Moglekin literatur bizkaieraren sortzailea izatea dugu³. Dakigunez, jadanik XVI.

(*) Lan hau gure tesinan zehatzago aztertu nahi dugun gaiaren lehen urrats bat da. Eskerrik beroenak zor dizkiogu Ibon Sarasolari eskeinutako material eta ohar baliotsuen gatik eta, batez ere, Joseba Andoni Lakarrari, eguneroko gidari izan bait dugu. Koldo Mitxelena zor diogu lana ohizko arretaz irakurria.

(1) Ikus aurrerago § I.1.5. eta § II.1. Añibarro eta bere *Esku liburuaren* arrakastaz.

(2) Iturrien zehaztasunak bukaerako Bibliografian.

(3) «Añibarro y Moguel, como iniciadores y padres del vizcaíno literario...» (HLV 207).

menderako ditugun arren lehendabiziko bizkaierazko testuak, euskalki honek ez du erdiesten XIX. mendearen hasiera arte dagoenez lapurterak «Sarako eskola»ren bitartez XVII. mendean eta gipuzkerak XVIII. mendearen bigarren zatian lortua zutena, literatur euskalkitzat ezagutua izatea, alegia.

Ordura arte ezagutzen zenak ez zuen izen hori merezi: herri edo bailara jakin eta hertsu baterako ale gutxitako zenbait dotrina⁴ eta eliz liburu, bizitza iluneko⁵ erretra bildumaren bat eta oraindik artxibu eta biblioteketan lo zeutzan poesia batzu, teatro lan eta gramatikaren bat zen guztia⁶.

Literatur euskalkitzat onartua⁷ izan zedin bezanbateko arrakasta bizkaierarentzat XIX. mendearen hasieran emango zen idazle taldeak eskeini zion. Talde hau, zalantzarik gabe, aurreko mendean Larramendiren lanarekin Gipuzkoan agertzen den euskararekiko arduraren Bizkaiko oihartzuna dugu, Mogel eta Añibarro ditugularik mugimendu honen sortzaile eta partaide garrantzitsuenak⁸.

---

(4) Hauetariko hainbat eta hainbat delako herri baten eskariz eta hango beharren gatik sortuak dira usu hortatik kanpora zabaltzen ez zirelarik; baina ez Bizkaian soilik: «Villa Franca Guipuzcoaco onetan euscaraz itzeguiten dan moduan Erri noble onen instanciaz escritivu ceban beraren Vicario, eta Capellan D. Joseph Ochoa de Arinec Pueblo onetaco Aurray iracasteco». Ikus *HLV* 18 ohitura honek *Kempisaren* itzulpenean izan dituen ondorio gaiztoez.

(5) 1596ko *Refranes y Sentencias* buruz ari gara hemen, Garibairen erretrauak ez bait dira oraintsu arte (Urkixok 1919an eta Zubiaur-Arzamendik *ASJU* 1976an) soltean argitaratu; Vinsonen erakutsi zuen bezala 1596koaren ale ezagun bakarra ez zen liburu akabatua (Ikus *Bibliographie* 529.or.) nahiz eta Urkixok eta Mitxelenak (Ikus *ASJU* 1967 eta *Estudio sobre las fuentes del Diccionario de Azkue*) erakutsi bezala Oihenartek eta Larramendik forma eta neurri ezberdinean bada ere ezagutu, ez dakigun bideren batez.

(6) «Literatur bizkaiera» delakoa jaio baino askoz ere beranduago aurkituak dira Barrutiaren *Acto para la Nochebuena*, XVII.mendeko zenbait poesia (ikus *TAV* eta I. Sarasolaren «Contribución...»), Mikoletaren *Modo brevea*, *TAV*en bildutako beste zenbait testu, Domingo Egiaren kanta (ikus A. Arejita *Iker Atalak-2* Labayru ikastegia, Bilbo 1983), etab.

(7) Ikus aurrerago § I.1.5. Ezaguna da eta areago aurtengo mendehurrenaren ondoren, Kanpionen gramatikako lau literatur euskalkien artean ere ba datorrela, ezinbestean gainera Bonaparte printzeari hurbildik jarraiki bait zitzaion.

(8) Añibarroren Larramendirekiko zorraz ikus § I.8.2. eta § 2.3. § I.1.3. buruan aipatzen ditugu lehendabiziko Mogelek gipuzkoar maisuarekin zituena. Arlo hau, damurik, ez da orain arte behar bezain bat ikertua izan, gure ustez, berebiziko garrantzia izan arren literatur euskararen historia-rako eta euskal literaturan izan diren korronteen ezagutzarako.

1.2. *Mogel eta Añibarroz*

Talde honen barruan bi joera edo eskola nabari bereizten ditugu: batetik, Mogelen inguruan eraikitzen dena, Markinakoa, eta bestetik, idazle bakar batek —Añibarrok— osatzen duena.

Egun, garai hartan bezalaxe, joera bion artean egiten den bereizkuntza idazkeran oinarrituta dago:

Icusico da ez ditugula bardin erabaguiten berbaac aitatu dodan neure adisquide onec [Añibarrok] eta nic; ta emendi ateraco da cetan daguan bizcaico eusqueriaren desbardintasuna. Ac dino *maitea, neurea, zoroa, gozoa, burua, cristinaua*... nic barriz Marquina inguruan leguez *maitia, neuria, gozua, zorua, buruba, cristinauba*. (*Confesiño ona* 5.or).

Agian loturak bortitzeziak zirelako edo, belaunaldiaren ezaugarriak mugatzera eta bere partaideen arteko ezberdintasunak aztertzera datorren lanik ez izan arren, iruditzen zaigu Villasanterekin bat etorri beharra dagoela esaten duenean ezen ezberdintasun horiek Mogelek aipatzen zituen azpieuskalkietatikoez gainera hauen atzean diren arrazoietan ere bilatu behar direla:

...aunque grandes amigos entre sí, disentían sobre el modo concreto y forma de escribir este dialecto. Moguel ha tomado como base de su vizcaíno el habla de Marquina, incluso con sus fonetismos locales. El P. Añibarro (...) estima que en la lengua escrita no deben tener representación unos fenómenos que son restringidamente locales y particulares. (*HLV* 207.or.).

Hots, beren bestelakotasun ezaguna ez dator —neurririk handienean, bederen— jaioterrietako hizkerarenak esplika dezakeenetik; zerbait sakonago eta ezezagunago dugu izkututzen dena ^{8 bis}.

(8 bis) Ikus 107. oharra, bere herriko berezitasunen ezabatzeaz.

1.3. J. A. Mogel

Añibarroren obrara zehazkiago bihurtzea aurreragorako utziaz, komeni da, labur bada ere, zerbait esan dezagun Mogelenaz, uste bait dugu ezen bata bestearenaren alboan jarriaz argi gehiago egin daitekela bakoitzarenaren etorki eta eboluzioaz.

Ezaguna da J. A. Mogel Larramendi eta honen jarraitzaileen bidez denbora hartako hegoaldeko literatur hizkuntza bilakatutako gipuzkeraz idazten hasten dela: 1800. urtean *Confesio ta Comunioco Sacramentuen gañean Eracasteac* agertzen da. Honen hitzaurrean Moglek Larramendi, Kardaberatz, Mendiburu, Ubillos eta «Labort eusqueraco libruguiillac» irakurri dituela dakusagu; bere idazkera —«guiputz eusquera naaste gabea»— zehaztu nahian, aitzindariok ematen dioten eredia arretaz aztertzen du (cf. *zuen/zuten*) liburuaren zabalkunde posibleari begira:

Uste det berriz libru onetaco eusquera izango dala aditua Guiputz gucian, Vizcaico erri ascotan ta Naparroa gueie-nean... (*Confesio*, XIII.or.).

Beraz, geroxeago Bonaparte eta Azkue bezala gipuzkera, erdialdeko euskalkia izaki, nolabait hegoaldeko batutzat proposatzen ari da, zeren eta

...buruz icasten dan doctrina, obe da eracastea bacoitzaren errian itz eguiten dan becela. *Ezdao onen premiariac Sermoi ta bestelaco libruetan*. (*Confesio* XVI.or.).

Confesiño onean ematen dizkigun xehetasunen arabera badirudi hein batean bederen saio honek nolabaiteko arrakasta lortu zuela:

Neure biotzeco pocic andijenagaz icusi dot, celan zabaldu dirian milla bat liburu Naparroa, Guipuzcoa, ta Bizcaijan. Jaquin dot Abade Jaun ascoc iracurten ditubezala Ellessetan, ta nequezale ez guichic euren echeetan. (*Confesiño ona* I.or.).

Haatik, argitalpen honek ustekabeko ondorioak jaso zituen: bizkaiera baztertuta ikusiaz, Bizkaiko apaiz askok beren haserrea adie-

razi zioten idazleari, Mogelek berak dioskunez⁹. Beren kopuru eta nolakoa ezagutzen ez badugu ere, apaiz hauen indarra aski izan zen Mogel, gipuzkera utzirik, bizkaieraz idazten jartzeko. Ez, ordea, bere burua defendatu gabe:

Nic icusi baneu bizcaitarretan eusqueriaren zaletasun qui-putzetan necusana, ez nintzan ain esquer dongacua izango, cein da ichico nituban baruric neure bizcaitarrac. (*Confesiño ona* I.or.).

Bere lehen liburuan agertu zuen gipuzkeraren aldeko jaiera zuritu nahiz edo apaiz txokozaleentzako *captatio* bat egin nahiz ezarria denentz erabakitzen sartu gabe, 1803ko *Confesiño onean* honako bizkaieraren apologia egin beharrean dago:

Gura dabenac sinistu bizcaico eusqueric ez deutsala ecer zor quiputzenai, iracurri begui (...) Ediroco dau *Escu-Liburu* onetan [Añibarrorean] bizcaico eusqueran ederto adierazo leitecela esan biar dirian gauzaac berba, nequeza-leen aoetan dabilzanacaz.

Peru Abarkaren hitzaurrean¹⁰ ere argiro antzeman daiteke bide aldaketa; gaizkiesaleak isiltzeko bere liburutik kanpo utziko ditu ez bakarrik hitz berriak, baina baita gainerako euskalkietakoak ere. Larramendi eta Añibarrok erakusten duten zabaltasunaren aurrean bere buruari muga hertsu hauek jarriko dizkio; aurrerantzean besteak albo utzirik, bere baitan murgilduaz hazten doa Mogel eta bere jarraitzaileen literatur bizkaiera.

Aldaketa, gainera, azken bururaino eraman zuen: erabiltzen zuen hizkera bizkaiera osoaren edo gehienaren ordezkari, eta beste euskalkietarik ezberdinegia ez izaten Añibarro legez saiatu beharrean, bere herrikoa hartu zuen, gorago esan bezala, hangoaren ezau-garri fonetikoak ere mantenduaz, are inoiz usadio orokorraren kontra zihoazela jakinarren:

Se notará en el lenguaje de este diálogo, continuado en diversas conferencias, que muchas voces termino en *ja* y *ba* contra la costumbre de la mayor parte de los vizcaínos,

(9) Ikus *HLV* 210.or. eta I. Sarasola *HSLV* 61.or. eta 27.oharra.

(10) *Peru Abarka* 9.or.

guipuzcoanos y bascos. Como el Doctor Peru, es de uno de los pueblos en que se conserva este gusto, no debía salir de lo que había aprendido de sus antepasados (...) Tal es la costumbre en Marquina, Lequeitio, Elorrio y sus circunferencias y también en buena parte de Guipúzcoa, que no diste de Vizcaya sino a cuatro ó cinco leguas. Yo he de confesar, que es mas expedito, menos embarazoso y al parecer más arreglado, cuando sin variación alguna, se terminan las voces con sola la adición articular... (*Peru Abarka* 17-19.or.).

Urte batzu beranduago bere itzalpean sortu ziren idazle markinarrak ere Mogelek hartu bideari lotu zitzaizkion, oztopo bat erantsiaz ez soilik euskararen batasunari¹¹ baina baita bizkaierarenari ere¹².

1.4. *Literatur bizkaieraz*

Salapen hau larregia iruditu bide dakioke bati baino gehiagori, batez ere atzera begiraturik aitzinako mendeetako idazle bizkaitarren joera berdintsua izan zela badakusagu; alabaina gogoratu behar da markinarrak eta ez gainerakoak izan zirela literatur bizkaieraren sortzailetzat hartuak.

Literatur euskalki baten sorreraren eta eraikuntzaren prozesu istilutsuan hizkuntz ereduek eta literatur edukinez atetiko fenomenoek duten eragin eta are berebiziko garrantziaz konturatzeko interresgarria izan bide daiteke, *a contrario* baino ez bada ere, durangaldeko idazleen kasua hemen aipatzea. Dakigunez, Astarloa anaiak baino lehen baditugu bertan beste zenbait euskal idazle; Frai Juan de Zumarragaren gutuna (1537) urriegi eta zaharregi bada ere¹³ aitzindaritzat hartzeko, hor ditugu Kapanaga mañariarra (1656), Zubia¹⁴, Arzadun (1731) eta Urkizuren (1737) liburuak.

(11) Cf. Sarasola *HSLV* 61.or.

(12) Literatur gipuzkera lapurtera bezain bateratua ez bada izan, bizkaiera gipuzkeraren mailara ere ez da iritsi segurki (Cf. Sarasola aip. lib. 60.or.). Ikus aurrerago (§ I.1.5.) Azkueren hitzak Añibarrori buruz.

(13) (1537) Azken argitalpena I. Sarasola, «Contribución...»en iruzkinarekin.

(14) 1691ekoa baina soilik Lezamizen 1699ko aipamenaren bitartez eza-gutua; ikus Sarasolaren aip. lan. 146.or.

Zer dela eta, bada, ez dugu hitzegiten «Durangoko eskola»z, edota zergatik ez zen Durango aldeko hizkera literatur bizkaieraren oinarritzat hartu?

Erantzuna ezin da izan bakarra, soilik haien euskara kaxkar eta landugabeak eman diezaigukena, adibidez. Horrekin batera edo horren aurretik ditugu edizio, ale kopuru edo zabalkundearena bezalakoak. Dakigunez, soilik Arzadunen dotrinak izan zuen benetazko bizitza luzea testu bezala¹⁵; besteak ez ziren berriz argitaratu eta —orain arte ditugun datuetarik— badirudi gainera Durangotik hurbil zabaldutako ale gutxi batzutako tirada baino ez zutela izan¹⁶. Bestalde, Ripalda edo Astetearen itzulpen labur eta hertsia batzuek, beregainki zabarkeriaz eta erdarakadaz beterik zirenean, ezin lor zezaketen beren hizkerarentzat inongo ospe ez ezagutzarik¹⁷.

XIX. mendearen hasieran, oraingoz ezin azter genitzakeen arrazoiengatik, bizkaierazko literaturaren beharra agertzen da, ez bakarrik idazleen artean —Añibarro kasurako— Larramendiren eraginez, baizik eta gizarteko premia bezala ere; azken hau Mogelen gipuzkerazko liburuak jasotako kontrakar gogorrean ageri izan zen eta, lehen aipatu Mogel beraren hitzetan («...bizcaico eusqueriac ez deutsalala ecer zor quiputzenai...») nabaritzen den legez, Guipuzkoaren parean jartzeko gogoaren ondorioa genuen.

Egia esan, premia hori itxurako baino ez zela dirudi: idazlanen kopuruaren arabera erantzuna ugaria, eta are goi mailakoa kasu batzuetan bazen ere, agertu ziren idazleak oso gutxi izan ziren eta haien saioa beraiekin hil zen 1850 inguruan¹⁸, liburu asko argitaratu gabe geldituaz.

---

(15) Hemen ezin eman ditzakegun xehetasunetarako ikus Jon Bilbao eta Vinsonen liburuak.

(16) Tabirako Birjinari zuzendutako Urkizuren liburua Durangon saldu zen 88. orrian dioen bezala; Kapanagaren liburuaren ale ezagun bakarrak ere Durango aldean aurkituak dira. Arzadunen dotrina zabaldu bazen lurralde handiagoetara ez zen izan Gasteizko 1.ko edizioan baizik eta Iruñeko 1758ko 2. «zuzenduan» (ikus *Euskal Thesauruserako XVI-XVIII* eta 49. oharra).

(17) Ez eta azken finean beharrezko zen «masa kritikoa» ere. Oso adierazgarriak dira alde honetatik I. Sarasolak bere *HSLV*ko eranskinean («Sobre la producción editorial vasca en el período antiguo (1545-1879)» 177 eta hur.) ematen dituen datuak.

(18) Zehatzago, agian, 1845ean agertzen den J. J. Mogelen *Baserritar nequezaleentzako escoliaren* 2. edizioarekin. Testuko ahapaldiak segurki ez du inor asebeteko. Noizbait hor esandakoa zehaztu beharra izango da; alabaina ez da hori oraingo gure lan honen ardatza eta, bestalde, ez da gehiegiz aurreratu alde honetatik ezagutzen dugun bibliografian.

1.5. *Literatur bizkaieraren konsagrazioa*

Hala ere, Bonaparterekin erdietsi zuten gerorako erabakitzailea izango zen ezagutza. Bere ardura nagusia euskalkien arteko mugak zehaztea izan arren, lehenengo mementutik (1861etik) oinarrizko bereizkuntza bat markatu nahi izan zuen: literatur euskalkiak (B, G, L, Z) alde batetik eta euskalki ez literarioak (GN, BN) bestetik. Sailkapen hau, berak dioskunez, liburuak —eta ez literatura *sensu stricto*— izatean oinarritzen zen¹⁹. Besteak beste, bizkaieraren kasuan, markinar batzuk (J. A. Mogel eta Prai Bartolome batez ere) oso idazle onak zirela aitortu behar bada ere, badirudi Bonaparterengan garrantzi gehiago izan zutela idazlanen ugaritasunak eta zabalkundeak²⁰, durangarrek peitu zituztenak, hain zuzen. Hortaz gainera, idazkera batasun hertsia literatur bizkaiera (ekialdekoa) eta erdialdeko bizkaiera (ez literarioa) *bi euskalki bailira* bereizteraino iritsi zen memento batean (1862-II-19an)²¹, eta geroago erabateko eritzi hau aldatu arren, Bonaparteren *auctoritasak* literatur bizkaieraren nortasuna eta garrantzia sendo bermatu zuen²².

Hori aski ez bazuen, bere alde etorri zen XIX. mendearen bukearran gertatu eta, kultur arlo gehienetan bezala, euskal literaturan —bere ezagutza, balorapen eta helburuetan— ere berebiziko eragina izan zuen abertzaletasunaren jaiotza.

Hasiera batean, bizkaierara mugatu zen berpizkunde honek izan zuen aurreko literatur tradizioaren beharra mende hasierako idazlanekin asetu zen; haien hiztegi axolakabea zela medio *de facto* baztertuak izan arren²³, iturburu eta etorki bezala birbaloratu ziren (batez ere Mogel) bizkaieraren eredu gertatuaz eta honi beren idazkera fonetista ezarriaz.

---

(19) Ikus ahapaldi guzti honetaz P. de Yrizar, «Los dialectos y variedades del vascuence» in *Contribución I* ia *passim*.

(20) Ezaguna da Mogel hil eta ia 80 urte beranduago baino argitaratua izan ez arren *Peru Abarka* honen hainbat kopia eskuizkribatu zabaldu zirela Euskal Herrian zehar.

(21) Cf. Yrizar aip. lana.

(22) Ikus 7. oharra.

(23) Ikus Villasante *HLV* 236.or. eta I. Sarasola *HSLV* 77-78.or. Lekuko ezagun bat aipatzearren ikus Sabino Aranaren «Análisis filológico de un sermón euskérico escrito en 1792 por D. Juan Antonio de Moguel Cura Párroco de Marrkina e inédito hasta la fecha». Bilbo 1894; *OCI* 211-229.or. Sendoa, Donostia 1980.

Mugimendu honen parean Euskaltzaindiaren inguruan beste talde berri bat agertzen da. Hasiera batean honen trinko ez ba zen ere, literaturgile gutxiago baina ikerlari hobeak izanik, euskal kultur hizkuntzaren ikuspegi berri baterako oinarri teoriko irmeak ezartzen saiatu zen. Taldearen buruzagiak, Azkuek, liburu klasikoen (*Esku liburua*, *Lora Sorta Espirituala*, *Peru Abarka*) argitaratzaile bezala ezezik beste idazlanetan agertzen ez diren hitz jator asko biltzeko XIX. mendearen hasierako Bizkaiko liburuen balio paregabea argiro frogatzen duen hiztegiaren egilea izanik²⁴, dagokigun gaian parte garrantzitsua hartu zuen.

Bestalde, dakigunez, —eta hainbat sabindarren kontra— Azkue Añibarroengandik hurbilago egon zen Mogelengandik baino berak aitortu legez:

...nuestro simpático y digno de ser imitado escritor bizkaino Añibarro. Si todos le hubiéramos seguido en su manera de escribir, muy otro sería el estado de nuestra literatura, especialmente en lo que concierne al dialecto bizkaino²⁵.

Guztiak bat etorri arren XIX. mendearen hasierako idazleak literatur bizkaieraren sortzailatzat jotzean asmo eta xede ezberdinak zituzten bada, Azkuek eta besteek eta, Mogel eta Añibarrok etorkian zituzten ezberdintasunak areagotuaz joan ziren beren ehun urte beranduagoko jarraitzaileengan.

2. AÑIBARRO ETA LARRAMENDI

2.1. *Sarrera*

Aurreko gogoeta xume hauen ondoren bihur gaitezen orain Añibarroengana lanaren hasieran aipatu idazkera ezberdintasunen azpian dautzan diferentzia sakon hauei (literatur euskararen eraikuntzarako eredu eta funtzioazkoei) so egiteko; ondo dakigu orain arte

(24) Eta hiztegi horrek izan zuen eragina gatik, hain zuzen.

(25) Azkue, «Curiosidades...» 143.or.

azaldu arazoak hein handi batean gure oraingo lanaren mugetatik eta are ahalbideetatik at daudela, bakarrik oinarritzko lanak —edizio kritikoak eta idazle hauen ezaugarriak azter ditzaten lanak— izan ezkeror lortuko bait ditugu ondorio eta azalpen argigarriak. Horregatik hain zuzen, hasierako joera baten ordezkari bakarra den Añibarroren idazlanetara mugatuko gara, jaso zituen eraginak, asmoak, eta hitz batean, bere literatur hizkuntzaren bideak zeintzuk izan ziren zehaztatzen saiatuaz.

Jakina denez, Añibarroren idazlan gehienak —garrantzitsuenak, agian— hil ostean argitaratu gabe gelditu ziren²⁶, nahiz eta bere asmoa argitaratzea zela begibistakoa izan²⁷. Handik hona, eta aurrerago ukituko dugun *Esku liburuaren* aparteko kasutik at, soilik azken urteotan kaleratu dira haietariko zenbait, A. Villasante-ren lanari esker²⁸.

Egoera honetan, zein izan zitekeen bere eragina ondorengo idazleengan eta ikertzaileengan? Orobat, zein izan zen merezi zien balorapena? Hasteko, bistan denez, egiatan merezi zezakeen baino txikiagoa, eta horren arabera baztertuxe edo ahaztuxe izan dugula esan dezakegu. Dena dela, hiztegegintzaren eremuan bereziki, nolabaiteko eragin bat izan zuen: *VB* eta Otxandioko eskuizkribuaren arteko lotura ukaezinak²⁹ edota geroxeago Azkueren hiztegian itu-

---

(26) Honen arrazoi zenbait azaldu ditu jadanik Villasantek «Aita Añibarro eta bere euskal iztegia»n, *Aranzazu* 43 (1963), 150-152.or.

(27) «A poco que se manejen los manuscritos autógrafos de las obras inéditas del P. Añibarro, pronto se echa de ver que éstos han sido trabajados con sumo cariño y cuidado y se hallan ultimados para la imprenta» (*HLV* 218.or.). Añibarroren lekukotasunak ere ugariak dira: «*Se está para imprimir* [1801] un nuevo arte con las Conjugaciones Bizcaynas y Guipuzcoanes (sic)» (Ikus Villasante, «En torno a una carta...», 404.or.) eta «Quiera Dios que se proporcione algún medio para que [*VB*] se dee a la prensa» (*GB* 14.or.).

(28) Ikus Bibliografia; *Gero* bizkaieratuaren zati bat agertu zen jadanik *RIEV* 1923, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31 eta 33an. Entzun dugunez A. Arejita ere ari da *Misionari Euscaldunaren* argitalpena prestatzen.

(29) «Me parece altamente probable que este ms. [Otxandiokoa] y el del Padre Añibarro que acaba de ver la luz guarden estrecha relación entre sí, El ms. desde luego ha tomado mucho de Añibarro y con mención expresa de su nombre, por lo que sólo queda por averiguar si las *Voces Bascongadas* dependen a su vez de aquél» (K. Mitxelenak Villasanteren *VBen* edizioari egin erreseina, 106.or., azken hori ere aztertuz).

rri garrantzitsuenetarikotzat, lehen esan bezala, erabilia izateak³⁰, kasurako, horrela adierazten digute.

Orain arte izan duen arrakasta, beraz, urria bada ere, bere xede eta jokabidea aztertzean, goi mailako euskaltzale bat idoroko dugulakoan gaude. Horretarako —behin eta berriz aldarrikatzen dugu— bere idazlanen argitalpen egokiak kaleratzen eta haietan oinarrituriko lanak prestatzen hasi beharra dago.

Añibarroren jokabidearen behin behineko aitzin-gibelen ebaluaketara igaro baino lehen, eta berarekin sailkatu ohi diren idazleekiko harremanen arazoak agertu ezker, jokabide hori sostengatzen duten eraginak eta jarraitzen duen eredia zeintzu diren aztertzeari guztiz beharrezko deritzogu.

Zerk erakarri du besteengandiko bide hain aparteko hau hartzera? Lehendabizikoz, Gipuzkoan —eta ez Bizkaian— luzaro bizi zela³¹ kontutan hartzea, Villasantek markatu bezala, erabat adierazgarri iruditzen zaigu Mogeli gertatu zitzaiona jadanik ikusi ondoren³². Añibarro, markinarraren kontra, ez dago «zenbait apaiz» bizkaitarren eritzien (edo aginduen) pean eta, ikuspuntu honetatik, bere bidea hautatzeko askeagoa da. Bestalde, misio lanetan Bizkaian, Gipuzkoan eta Nafarroan ibili beharra izan zuen, horrela bizkaieratik kanpoko euskalkiak ezagutzeko eta ikasteko aukera izanaz; VBek suposatzen duen lekukotasun nabarmenez gainera, hor da Geroren itzulpenaren hasieran jarri zuena:

Eusqueran eguin dot aleguiña, Bizcaycoari jarraitzeo;
baña celan Colegio onetacoac ain laster gabiltzan Bizcayan cein Guipuzcoan, Araban, ta Nafarroco verba, eguicu-

(30) Asko dira soilik Añibarroren lekukotasuna duten hitzak hiztegi honetan: *adiñondo*, *adiuntza*, *agermen*, *agindupeko*, *aidur*, *amaxe...*, gutxi batzu aipatzearren; beste askotan hitzaren azalpenerako ELko adibideak hautatu zituen Azkuek. Aitzitik, badirudi baiezta daitekela Azkuek ez zuela *Esku liburua* honen lehendabiziko edizioa ezagutu, bere hiztegian ez bait dira agertzen EL Ieko hainbat hitz, hain zuzen ere EL Jetik berak erabili EL 3era desagertu zirenak (*aurretu*, *aterazo*, *aserrakuntza*, *bidezear*, *biotzezko*, *biotz-damu*, *burupetu*, *eziabia*, etab.). Halaber, esate baterako, uste dugu Villasantek *j* → *y* aldaketaren kronologia eraikitzeke ez zuela izan zitu bezainbat zalantza izango baldin eta bere eskuetan izan balu erabili ez bide duen EL 2ren aleren bat (Ikus § 4.1.1.4. eta HLV 219.or.).

(31) Arantzazun igarotako zenbait urteren ondoren 1790tik bere heriotzeraino (1830) denbora hartako euskararen «sancta sanctorum» zen Zarausko Kolejioan bizi zen.

(32) Cf. § I.1.3. burua.

ne ta itzcuntzetan, utsen batzuc idoroco dozuz, ta orduan ito eguizuz issilic; ta irunsi epetasunaz ceure artean, ofion baga. (Hitzaurrea, 298.or.).

Duda gabe, beste euskalkien ezagutzak hitz berriez bere hiztegia aberasteaz gain, halako ikuspegi zabalago bat ere eman zion hizkuntza kontuetan³³.

2.2. *Larramendiren eredia*

Hau guztiau abiapuntutzat harturik, oraindik arazo nagusia, hots, jarraitu duen ereduarena, aurkitu beharrean gaude. Idazle belaunaldi guzti honen aitzindari eta bultzatzailea —eta azken finean hegoaldeko euskal literaturaren eragilea— Larramendi izan zela jadanik esana dugu. Zilegi da beraz, lehendabizikorik Añibarroren lanaren sustraia hontan bilatzen saiatzea.

Bere denboretako hainbeste idazle bezala, Larramendik hortaturik hasten da idazten, eta haren obrei buruzko aipamenak Añibarroren liburu gehienetan aurkituko ahal ditugu.

Uno de los grandes méritos de Larramendi, mérito innegable y no siempre reconocido, es que fue el gran impulsor, el despertador de vocaciones en orden a la lengua, tanto en cuanto a su cultivo literario como en cuanto a su conocimiento científico³⁴.

Aurrerago ikusiko den bezala, maisuaren antzo, Añibarrorengan ere batera aurki daitezke bi alde hauek: idazlea eta euskalaria. Hemendik beraz, bion arteko erlazio usu suposatu ohi baino handiagoa, eta agian «larramenditartzat» jo ohi diren hainbat idazlerena baino are sakonagoa³⁵. Haatik, Larramendiren eragina ez da bestearen bultzatzaile huts izatera mugatuko: Añibarroren lanetan ere haren ereduaren eta eragin zehatzaren aztarnak nonnahi aurki daitezke.

(33) Cf. «El P. Añibarro, como vizcaíno, cultiva su dialecto particular, pero se ve que tiene un conocimiento profundo del euskera en todos sus dialectos. No faltan trabajos suyos en guipuzcoano y navarro» *HLV* 218.or.

(34) Mitxelenaren aip. *VBen* edizioaren erreseina 106.or.

(35) Hemendik aurrerakoan J. A. Lakarraren «Larramendiren lexikografiaz» erabiltzen dugu.

2.2.1. Gramatika

Bere *G(ramatica) B(ascongada)* azken finean ez da gipuzkoar maisuarenaren gehitze eta luzatze bat baino, eta haren zordun da hein handi batean. Hain zuzen ere, GBren ezaugarririk garrantzitsuena eta gehien garatzen dena aditz jokoa da: nafarrera, gipuzkera eta bizkaierazko aditz forma guztiak eskeintzen saiatzen da, uste bait zuen euskaraz jabetzeko ikasgairik beharrezkoena hori zela:

Hasta mui tarde no he conocido quan necesario es el estudio de las Conjugaciones, para hablar corriente nuestro idioma. Como se estudiaran si no las hai ni en Bizcaya, ni en Navarra? Assi pues manos a obra tan santa, tan util, y necesaria: todo hombre nacio para servir a su Patria ³⁶.

2.2.2. Hiztegia

Nahiz eta maizegi Larramendiren hiztegia ia txantxetan (*pour épater*) egindakoa dela pentsatu ³⁷, argi dago haren atzean —lehenago Etxeberri Sarakoarenean bezala— kultur proiektu bat zegoela. Proiektu honen barnean bilatu behar da hitz berrien problemaren etorkia. Jarri ezkerre aurrez aurre VB eta Larramendiren *Diccionario Trilingüea*, bistan dago lehendabizikoa bestearen zordun agertzen dela hein handi batean; zor hori batez ere asmatutako hitzetan ematen da (*escugueicoa* «licencioso», *izarjaquiña* «astrólogo», *izarjaquindea* «astrología», *surrautsa* «tabaco», *Jangoico-jaquindearra*, *Jangoico-jaquindecoa* «teologal», *Jangoico-jaquindea* «Teología», *utziquidatu* «conceder», *ustequida* «confianza» (Lar: *ustaquida*) *ustequidatu* «confiar» (Lar: *ustaquidatu*), *ontzaquidatu* «confirmar», *lagunquidatu* «coadjuvar», *oroiquida* «conmemoración», *antz irudi* «parábola», *irudintza* «parábola», *aitaegoquia* «paternidad» (Lar: *aitagoquia*), *oinsarizaina* «peagero» (Lar: *oinsarizaya*), *oinsaria* «peage», *betiraunquia* «perenne», *betiraundea* «perennidad, eternidad», *bostlibru* «pentateuco» (Lar: *bostliburu*), *jaquindea* «pericia», *andizagarria* «ponderable», *andizcaria* «ponderador», *lenendaria* «predecesor», *antustea* «presunción», *berrogeiquia* «quarentena», *sus-*

(36) Ikus Villasanteren «En torno a una carta...», 404.or.

(37) Cf. Villasante *HLV* 296.or.

traiqui, erraiqui «radical», *berterosi* «redimir», *donedea* «religión, virtud moral», *donguedea* «religión, falsa superstición», etab. etab.), baina ez hauetan bakarrik. Hala ere, Añibarrok hitz asko bildu zuen bere bidaietan Euskalerrian zehar eta, aberastasun horrek eragingo du geroko hiztegitantz iturritzat erabilia izatea³⁸. Aberastasunari gainera, zehaztasuna lotzen zitzaion, hiztegitzarako interes honetan, Larramendik ez bezala hitzen etorkia, euskalkia bederen, markatzen bait du:

Con todo, a causa de su preocupación por la extensión de los términos, por lo que había de diferencial en el léxico, Añibarro resulta un claro precedente de Azkue, de la dialectología y de la geografía lingüística moderna³⁹.

Gure oraingo helburua ez izan arren hiztegi honen azterketa, konpli da haren etorki eta zergatiaz zerbait esan dezagun, uste bait dugu zertzeladak beharrezko direla Añibarroren obra hobeto ulertzeko. Inoiz pentsatu izan da Añibarrok Mogelek bere heriotzan egin gabe utzi zuen lana burutu zuela. Haatik, kontraesan argi bat dago eritzi honetan, jadanik Villasantek agertu bezala:

Esta idea de componer un diccionario de voces vascas diferenciales, que no pudo ser realizada por Moguel, la recogió su amigo y la llevó a efecto, como vemos, si bien su obra no sirve precisamente «para que se comprendan los libros» escritos en vasco, pues para ello el diccionario debería haber sido vasco-castellano y no castellano-vasco, como en realidad es éste. (VB 6.or.).

Mogelek hiztegi bat egiteko asmoa izatea daitekeena den arren, ez da pentsatzekoa, ordea, Añibarroren hau dugula haren asmoen gauzatzea; Añibarrok egin duen hiztegia ez da euskalki ezberdinetako hitzak biltzen dituen hiztegi arrunta. Berea —eta honekin kultur proiektuaren problemara bihurtzen gara— *hiztegi berezi* bat da.

El tipo de lengua al que Añibarro vierte las voces castellanas es un lenguaje que hoy llamaríamos literario, es decir, el lenguaje escrito y el lenguaje de la predicación,

(38) Ikus 30.oharra eta testua.

(39) Mitxelena ibidem.

y el hecho de que la finalidad última fuera de orden religioso en nada empece esto ⁴⁰.

VB, beraz, eremu zehatz bati egokirik *Diccionario Trilingüea* zen hiztegi orokorraren lehendabiziko —eta, zoritxarrez, azken— emaitza dugu:

No es diccionario completo; pero si suficiente para el que tiene que ocuparse en Pulpito y Confesonario. (VB 21.or.).

2.2.3. Axularrez

Añibarroren obrarik ezagunenak gaztelerako liburuen itzulpenak eta birmoldaketak dira ⁴¹; behin bakarrik, aldiz, itzultzen du euskal jatorrizko liburu bat: Axularren *Gero*. Zenbait euskal idazleren arteko nolabaiteko hartuemanak berriz ere ⁴² agerian jartzen dituen datu honek gure arreta merezi du: *Gero* itzultzeko asmoa nondik etorri zitzaion eta zertarako? Burutapen honen iturburua, ezinbestean eta berak aitortzen duen legez, Larramendi da:

Iracurle Bizcaytarra, Ona emen ceure escuetan, ta ceure eusqueran Axularren libru famaduna. Euscaldunen Ciceronen icenaz icentaturic eta aitaturic ibilli da beti Axular; bada Aita Larramendi euscaldun guztien Maissuac diñolez «bere eusquera da ederra, nastubaguea, uts-garbia ta ugaria (...)». Beragaitic diño, euscaldun guztien escuetan ibilli bear leuquela libru onec. (*Gero* 297-8 or.).

Gero bizkaieraz jartzean dagoeneko Axularren liburuak zuen ospe eta arrakasta adierazteaz gain, Añibarro Sarako erretoreak

(40) Mitxelena ibidem.

(41) Cf. «que no se explica, como se debiera, la Doctrina Cristiana; que no hay libros, que sirvan para estos importantes ministerios; que nadie se atreve à traducirlos de otra lengua» (IVko hitzaurrean).

(42) Hegoalde eta Iparraldeko zenbait idazleren arteko hartuemanaz ikus J. A. Lakarraren aip. lana oso ondorio interesgarriekin. Beste maila batean ikus *Anuario* honetako I. Segurrolaren lana.

hura idaztean zituen asmoekin bat agertzen zaigu agerriki hitzaurrean:

Librucho au atera zan, ez bacarric Arimén oneraco, baita apaindu, aci, gorde-eraguin, edertu, ta zabaltzeco eusque-rea; ta laguntzeco Euscaldun Icasle barriai. (*Gero* 299.or.).

Añibarro, sermolariek herriarengan zuten kultur eragina eza-gutuaz eta —Larramendi eta Mogel bezala⁴³— euskaraz mintzatzeko zuten eragozpenez kezkaturik, helburu honi lotzen zaio:

La causa por que hai tanta omisión en explicar la Doctrina, y en echar exortos a los feligreses, en mucha parte consiste, en no poder explicarse, y explanar sus producciones mentales⁴⁴.

beharrezkoak ziren tresnak eskuratuaz:

También tengo traducido al dialecto Bizcayno el famoso libro de *Gueroco Guero* de Axular, Cicerón bascongado, y de quien hace particular elogio el P. Larramendi. *Con este Arte, Diccionario y Axular tenía uno quanto necesita para hacerse un excelente bascongado.* (*GB* 14.or.).

Aipa dezagun bidenabar, dakigunez, inork oraindik markatu ez duen xehetasun bat, hots, Añibarroren hainbat idazlanetan agertzen dela *Geroren* aztarna: alde batetik, Axularren liburua gogora ekartzen diguten zenbait esalditan: *ezta eztakienik* (*EL* 1.or, *G* 7.or), *erderaric eztakienen oneraco* (*EL* 2 6.or, *G* 13.or), eta, bestetik, Villasantek azaltzen duen bezala,

Tiene una marcada tendencia a acumular sinónimos, lo cual, si por una parte da riqueza y una cierta abundancia al lenguaje, por otra lo hace un tanto pesado y cansino. (*HLV* 223.or.).

---

(43) Ikus *Corografiako* «Del vascuence en general» atala (279.or. eta hur.) Mendibururi egin hitzaurre-gutuna (*Autobiografía* 279) eta Mogelen *Peru Abarka* 177.or. eta hur.

(44) Ikus Villasante, «En torno a una carta...», 404.or.

Izan ere, joera honen eredia hain ezagunak diren Axularren sinonimo elkarteetan dagoela uste dugu, *Lore Sortan neurri, marra ta mugaric* (131.or.)⁴⁵ erabiltzeak nabari dezakeen bezala⁴⁶.

3. Idazkeraren garapenaz

Larramendiren eragina izatea ez da harritzekoa, xedeak berdinak bait dira:

Pero aviendo ya Arte con methodo, y reglas fixas, y luego Diccionario, que siendo Dios servido se dará también á la luz publica, se ocurre á estos inconvenientes, y podran facilmente los Predicadores, Misioneros, Señores Curas, y otros Zelosos del bien de las almas, cumplir con sus obligaciones. (*IV Hitzaurrea* 4.or.).

hots, euskara kultur hizkuntza bilakatzea eta, premiazko urrats bezala, hizkera tekniko guztiak garatzea, garai hartan garrantzitsuena zen sermolarien hizkeratik hasiaz. Hortarako dira, hain zuzen, ikusi ditugun gramatika, hiztegia eta *Gero*. Literatur hizkera eraikitzeke asmoa frogatzeko aski ez balitz jadanik esandakoa, ez dago bere lanen bilakaera aztertzea baino horren aldeko frogagehiago aurkitzeko.

3.1. *Lexikoa*

Añibarroren idazlanetan zehar asmo horren aztarna zerbaitek nabarmendu baldin badu, lexikoa da hori, zalantzarik gabe: idaz-

(45) Cf. *Badu itsasoak bere xedea, bere marra, bere mugarria eta zedarrari iakina*, Axularren *Gero* 75.or. eta honen aldaera asko.

(46) Gonbara bitez Añibarroren usadioa eta markinarrek hainbat erabili zituzten hitz bikoteak (erdal mallebua + euskal ordaina). Cf. gainera Astarloari buruz A. Zabalaren hitzok: «Su vascuence es bastante bueno, pero con las multiplicadas voces castellanas que a pretexto de claridad añade sin mucha necesidad a las Bascongadas con la disyuntiva *edo*, corta la fluidez del estilo y hace ingrata su lectura», *Noticia de las obras... apud HLV* 232.or.

terakoan erabiltzen duen hiztegia arretaz zaintzen du⁴⁷, nahiz eta, bere irakurlegoa kontutan izanik, ez segur askiberak nahiko zuen bezainbat; bestalde, adierazten den baino Larramendiren eta, honen bitartez, literatur tradizioaren —Axularren, batez ere— eragin handiagoa bide du. Ez da, ordea, horrela deskribatu izan bere jokaera hiztegi arazoetan: A. Villasanteren ustez Larramendik harreran izan zuen eragina batez ere teorikoa izan zen:

Como es natural, la influencia del P. Larramendi es más notoria y visible en obras de carácter teórico y técnico, como el diccionario [VB], que en las obras prácticas. (HLV 218.or.).

Aitzitik, praktikan ez omen dago Larramendiri teorian bezain lotua, hitz berriak albo batera utziaz euskara herrikoian idazten bait du:

Quando el P. Añibarro escribe en euskera, no se deja embarazar por los neologismos larramendianos; escribe con los giros y el vocabulario de sus lectores, que él conoce por el estudio directo y profundo que ha hecho de la lengua popular. Alguna que otra vez hemos hallado en estos escritos alguna palabra larramendiana; por ejemplo, en *Lora Sorta Espirituala* se encuentra *obetande* para traducir «perfección», pero una golondrina no hace verano, como suele decirse. (HLV 218.or.).

Haatik, arazo honetara iritsiz gero, komeni da bi puntu zehazki ikustea: 1) Alde batetik zein den Añibarroren benetazko usadioa eta, 2) bestetik, gogoratzea Larramendiren hitzberriei buruzko asmoak.

---

(47) Gonbara bedi Prai Bartolome edo Astarloarenarekin kasurako: «Si a este autor [Pr. Bartolome] no tomamos en cuenta algunas voces no bascongadas, en que ha contemporizado con el vulgo de su patria, omitiendo sus equivalentes vascongadas castizas, que se entienden claramente en Vizcaya...» (A. Zabala aip. lana *apud* Villasante HLV 235.or.). Cf. «su léxico, no muy purista, es de una extraordinaria riqueza y variedad» (Mitzelena, *Historia de la Literatura Vasca* 112.or.). Astarloari buruz: «Por lo demás, no parece que el Padre Astarloa se haya ocupado mucho en el estudio reflejo del euskera, en esto le aventajan seguramente el P. Añibarro y el P. Zabala. Tampoco le domina en el mismo grado que a éstos la preocupación por evitar voces menos puras» (Villasante HLV 232.or.); Cf. «Correcciones a la obra *Urteco Domeca* del P. Astarloa [...] encaminadas a expurgar el léxico del P. Astarloa de voces castellanas innecesarias y algunas se refieren también a la conjugación» (HLV 232).

1) Gorago aipatu da jadanik Añibarrok agertzen duen garbi-zaletasuna hiztegi kontuan; hainbat idazle zabar eta itzulpen axolakabe eta erraz-zaleen aurrean, Añibarro mezu bera euskara modu jator eta zaindu batean ematen saiatzen da, hizkuntzaren baliabideak (eratorbidea, konposaketa) erabiliaz; baina esan beharra dago ez zela mugatzen hizkuntzak aurretiaz zuena eta eskaintzen ziona erabiltzen: behar duenean asmatu ere egiten du, edota, hobeto aurretikoez (Larramendik) asmatua erabiltzen du. Horrela, ondo miatuz geroz, «enara» bat baino gehiago aurkitu ahal daiteke bere obretan. *Esku liburura* mugatuaz honako hauek irakur daitezke: *betiraunde* «eternidad» (eta *betiraute*, *betiraune* erans-ten dizkio), *gogartea* «meditación», *irutasuna* «trinidad» (Lar: *hirurtasuna*), *icercaria* «sudario», *antz-irudia* «imagen» (Lar: «metafora»), *presondegia* «cárcel» (Lar: *presoindegua*), *infernutar* «infernal», *cerutar* «celestial», *mundutar* «mundano», *prestaerea* «preparación», *icugarri* «visión», *chitozco* «maravilloso» (Lar: *chitezco* «maravilla»), *laguntaria* «ayudante», *janaritu* «alimentar», etab ^{47 bis}.

2) Erabilera hori —eta hau bide dago Villasanteren baieztapenaren atzetik— neurrizko eta kontuzkoa da, jakina. Hori zen, hain zuzen, Larramendik ez ezik, Larramenditar guztiek hartu zuten jokabidea ⁴⁸:

Ez dakit zenbat jende baliatu zen Larramendik sortutakoez, ikerlana atzera baitabil hemen ere (...); Agirre Asteasukoa, bere betiko neurri jakinean, berriz, bai (...) Orduko idazleek halaz guztiz, kontuz erabili zituzten hitz asmaberriak, sortzailearen oinatzetan, pozoitsu izan zitezkelakoan, dirudienez, harraldi larriegietan ⁴⁹.

Are gehiago, hitzberriei kontrajarri ohi zaizkien mailebuetan, Larramendi oso urruti dago erantsi nahi izan zaion «iraultzailetasun»-etik. Ez dugu Mendibururi idatzi gutuna irakurtzea baizik:

(47 bis) Huts berean erori izan da inoiz kritika (ikus J. A. Lakarraren aip. lana) Larramendiri buruz ere.

(48) Iztueta edo Egiategi salbu. Hauek ere, azken finean, ez doaz lege horren kontra *beharrak eskatuaz* jotzen bait dute besteek baino gehiago Larramendiren hiztegiara. Cf. J. A. Lakarraren aip. lan.

(49) K. Mitxelenaen «Aurkezpena» 15.or.

Beste batzuec dituzu, gure Eusqueran nai ez luqueenac beste hizcundeetatic hizcho batere: eta onen bidez epaiten, ta ciatzen bezala dira jolasean. Bedereco erguelqueria! Etzaiteala zu malmeti. Eusquerari erachi zaizca Gaztelaniatic, Latiñetic, edo beste hitzcundeetatic, hitz asco; baña adituaz, ta oituaz, Eusqueracoac bezain ongui, aditzen diranac, eta oyec utzi bear eztitugu: Ta bearbada noiz edo berriz obeco da, onelacoac usatzea, Eusquera-coac baño: batecere Eliz-gaucetan, ta gure salvacioari dagozten egucarietan. Lajatuco ditugu erbesteco hitz horiec, nai badegu, gure Eusquerarenac, piscabana usatuaz ta erabilliaz, escucoi, ta jaquiñac egingo diradenean⁵⁰.

Arraroa badirudi ere ez deritzogu pasarte hau —eta honen antzeko beste zenbait— behar bezala irakurri eta ulertua izan denik; haatik okasioak, Mendibururi bere lehen liburu garrantzitsuaren hitzaurrean Larramendik egiten dion «ongiotorriak» arreta handiagoa merezi bide zuen. Are gehiago, bertan idazle heldu eta famatuak etorberriari bere dotrina azaltzen eta zenbait aholku ematen bait dizkio, bere lan askotan aipatua zuena laburbilduz eta egituratuz. Mogel konturatu zen pasarte honen garrantziaz, bere lehen liburuaren hitzaurrean *in extenso* aipatzen eta glosatzen bait du⁵¹.

Guri dagokigunez, beraz, erlijio gaiez ari denez gero, Añibarrok euskarak bereganatu dituen mailebuak⁵² ezeze, ordain berririk izan bide zezaketen beste zenbait⁵³ ere erabiliko ditu. Horregatik, garai hartako beste idazleek bezala, ez da Larramendiren hitzberri gehiegiz baliatzen, maisuak proposatutako neurri horri jarraituaz, hain zuzen ere⁵⁴.

(50) *Jesusen bihotzaren devocioaren hitzaurrea.*

(51) *Confesio XI* eta hur.or.

(52) *aingeru, bake, bekatu* eta era honetako mailebu zaharrez ari gara.

(53) *adorau* (VB: c. buru beerac, macurteac, agurrac eguin), *eterno* (VB: c. beti beticoa, seculacoa, beti dirauana, betirauncorra, beti dana), *akto kontriziñokoa* (VB: c. onesdamuco, amorezco eguintza), *primiciac* (VB: c. primicia, lenengoa, lenena; g. lembicia), *amodio, amore* (VB: c. maitetasuna, amorioa, amore; g. amodio; n. onetsia, onestasuna); dena den *eterno* bezalakoak gutxi agertzen dira (Cf. *betiraunde*) eta ba dira *ELan* barrena beren ordain batzu ere.

(54) Bidenabar esan beharra dago Larramendi eta Añibarrentzat mailebuak ez zirela —bestetan izan ziren eta askotan orain ere diren bezala— behar (edo nahi) denean, besterik gabe, erabiltzen diren hitzak, euskarakotzat aitortu gabe; Añibarroren hiztegian —lehen Larramendirenean bezala, cf. Mitxelenaren aip. «Aurkezpena»— mailebuak onartzen dira beharrezkoak direnean, gero Azkuek egingo zuenaren kontra.

Hortaz gainera, lehenago esan bezala, Añibarrok bere euskalkiaz atetiko hitzak erabiltzeko joera du (*aldapa* (VB: b. aldatsa, g.n. aldapa), *amodio* (VB: c. maitetasuna, amorioa, amorea, g. amodioa, n. onetsia, onestasuna), *apa* (VB: b. mosua; g. musua; n. apa, pota; c. laztana), *bakoitza* (VB: cada uno, cada cual: b. bacochoa; g. bacoitza, oroc, oro batec, norbera), *beldurra* (VB: miedo: c. bildurra; g. beldurra; c. icara, izua, icia), *buro* (BV: blasfemia, phemia: c. biraoa, ernegua; n. buroa, burroa), *aingeru* (VB: b. Anguerua; g.n. Ainguerua), *biotz-min* (Azk: 3.º (BN-s, R), *bihozmin* (BN, L, S), sentimiento, aflicción), *begitarte* (Azk: 2.º (BN, L, R, S), acogida, accueil. Begitartea egin (G): acoger, dispensar buena ó mala acogida: accueillir, accorder un bon ou un mauvais accueil), *bildu* (Azk: 1.º (AN, G, L, S), recoger), *betiro* (Azk: (AN, Liz. Joan. vi-34), siempre), etb.)^{54 bis}, hortaz ere Larramendirekin bat datorrela: euskalki bakoitzaren hiztegieta dauden hutsuneak beste euskalkietako hitzekin bete daitezke:

Ongui eguin dezu, Nafarroaco hitzen batzuec ecartzea, egoquiac diranean eta besteric ezteanean. Cerren lembician, ta batbatetan aditzen ezpadira, aurqui adituco dira, ta gueyenac, dagoaneco, aditzen ere badira: ta ala Eusquera bide batez edertzen ta ugaritzen da⁵⁵.

Hiztegi landuago bat lortzeko borondateari lot dakizkioke horrenbesteko garrantzia duten beste zenbait fenomeno.

3.2. Fonetismorik ez

Markinako eskolak erabili ezaugarri fonetikoei buruz gorago mintzatu gara. Orain konpli da azal ditzagun zein den Añibarroren aukera. Berak, dakigunez, holakorik erabili ez zuenez gero, bereziki interesatzen zaigu ezberdintasun honen zergatia ezagutzea.

(54 bis) *aldapara* (B78), *amodio* (B176, 247), *apa* (B103), *bakoitzerako* (A14, baina B17 *bakotxerako*), *beldurra* (B169, A155 *bildur*), *burorik* (B135), *aingeru* (A5), *biotz-min* (A40, 124), *begitarte* (B194), *bildu* (A118, 172), *betiro* (A175). Hitz bakoitzean VBko egilearen sailkapena lortu nahi izan dugu adierazgarriena iruditurik arazo honetan; hori lortzerik izan ez dugunean, Azkueren hiztegiara jo dugu, baina, segurtasun gehiagorako soilik Bizkaitik urruti lekutatutako hitzen kasuak —cf. *begitarte*— erabili ditugu.

(55) Mendibururi egin hitzaurre-gutunean.

En el contorno de Marquina en Bizcaya y en las cinco villas de Navarra añaden B entre la U vocal y el artículo A de voces que acaban en U (...). *Yo siguiendo a lo más general de Pueblos bascongados omito dicha V...*

esaten du Añibarrok bere *Gramatica Bascongadaren* azken zatian; eta horrela jarraitzen du:

Y lo mismo añaden una J herida a los acabados en I (...). Estos mismos suelen mudar en U la O radical (...). Y también la E radical en I (...). *Pero ocasionan alguna equivocación a los oyentes o lectores que no están acostumbrados a estas mudanzas: pues, para estos ordía es borracho, asia, comenzado, betia, lo de siempre. (GB 167.or.).*

Izan ere, Markinako eskolaren usadioa azaltzeaz gain, hemen berak maila hontan hartu zuen bidea aurkitzen digu. Oinarrrian euskalkiek batera dituzten ezaugarrien bidez euskalki mugak nolabait ezabatzeko jakinaren gaineko erabaki bat erakusten digu.

3.3. Morfologiaz.

Ezin da ahaztu denbora hartako bizkaiera —eta hein handi batean euskara ere— aldaera segida bat zela:

Quando la variación es mui poca, se puede omitir: pues en la misma Navarra la havra de un Pueblo a otro; como también la hai por estos Pueblos⁵⁶.

Horregatik, hain zuzen, Añibarro, zuzenean bere edo beste herri bateko hizkera hautatu ez zuenez gero, erabiliko zituen aldaerak banan banan erabaki beharrean zegoen, noiz batzuetara, noiz besteetara joaz. Ikusi dugun bere asmoaren arabera saiatu behar zuen, beraz, txokokerietarik ihes egiten eta usadio ahalik eta orokorrena erabiltzen. Eta horrela, lan honetan erakutsi nahiko

---

(56) Villasante, «En torno a una carta...», 404.or. Gogora Mitxelenak esandako «precedente (...) de la dialectología y geografía lingüística...» aipatu Villasanteren VBren edizioaren erreseinan.

genukeen bezala⁵⁷, *Esku liburuaren* lehendabiziko eta bigarren edizioen bitartean literatur idazkera baten eraiketa prozesu argia ematen da: *EL* 1ean ez dago ezer ere erabakita: lehendabiziko urrats honetan nahasketa da nagusi: egileak, dirudienez, ez du arlo honi adi idazten eta, horren ondorioz, lumara datorkion legez aldaera oroz baliatzen da; *EL* 2an, aitzitik, lehendabiziko edizioan batera erabiltzen diren aldaeretatik bat soilik aukeratu eta jakinaz eta berariaz ezartzen ditu⁵⁸.

Azken finean, bere idazkera landu eta finkatzeko ardura honekin ezin da Juan Jose Mogelek bere *Nekezalien Eskoliaren* bigarren edizioan egin zuena parekatu: bi liburuetan (*Esku liburuan* eta *Nekezalien eskolian*) edizio batetik bestera funtsezko aldaketa bat ematen da; alabaina, beldur gara Mogelena edukiari soilik —eta ez tankerari— dagokion aldaketa ez ote den: berak Markinako euskararen aldeko aukera aurretiaz egina zuen idazkera kontu honetan eta ez zen hortik mugitu⁵⁹.

Azken buruan, gorago adierazten saiatu garen legez⁶⁰, bi pentsamolde ezberdinen ordezkariak genituzke: bata, txokokerietatik oso urrun ez dabilena —Juan Antonio Mogelen bigarren garaikoa eta honen jarraitzaileena— eta bestea, zabalagoa, euskaldun guztiei, edo askori bederen, begira dagoena —Añibarrorena, hasierako J. A. Mogelena eta, ziur aski, RA. Zabalarena⁶¹—.

(57) Ikus § II.

(58) Kasu argienetariko bat aipatzearren, *EL* 1eko *neindeke* (22(2), 28, 53, 6), *neinteke* (22, 53 (*neindeke?*) eta *nindeke* (64, 57), *ninteke* (26(3), 60(2), 32, 10) bihurtzen ditu *EL* 2n; cf. § II.4.2.6.

(59) Azken hau oraindik xeheki aztertzeke badago ere; ba dira dena den ikertu beharko liratekeen zenbait aldaketa *Euscal-errijetaco olgueeta* eta *Ikasikizunen* artean (eta *Ikasikizunen* zatien artean) nahiz eta *EL* arenen kopuru eta garrantzira ez iritsi.

(60) Ikus § I.1.3.

(61) Gonbara bedi honen obra (Otxandioko hiztegi eskuizkribatua, edo behintzat *Colección de Voces y Frases Bascongadas*, (cf. *HLV* 244or.), *El Verbo Regular Vascongado* eta *Alegiak*), § I.2.2.3.n aipatu Añibarroren «Con este Arte, Diccionario y Axular tenía uno quanto necesita para hacerse un excelente bascongado» eta 47. oharreko Añibarro eta Zabala besteen aurrean elkartzten dituen Villasanteren aipua.

II. ESKU LIBURUA

1. ZERGATIK ESKU LIBURUA

Irakurleak ikusi ahalko zuen dagoeneko zenbat arazo interesgarri planteatzen dituen Añibarroren obrak bizkaieraren historiako eta literatur tradizioarako: Larramendirekiko lotura, literatur bizkaieraren izate eta funtsa, geroan jasoko zuen eragina, etab. Gure helburua arazo guzti hauei erantzuna ematea bada ere, hasten baino ez dugun ekintza hau bakarrik lan luze batek har dezakeen eremu zabala bilakatzen da. Horregatik, bada, lehen esan bezala, Añibarro hautatu dugu gure lehendabiziko pausutzat. Alabaina, bere idazlanen tamaina handia kontutan izanik, idazle hau —eta, bide batez, ukitutako arazoak— ondoen aurkezten duen liburu bat hautatu behar izan dugu. Honako baldintza hauek betetzeko berebizikoa dugu, dudarik gabe, *Esku liburua*, «...liburu chigar baña urre guztiac baño gueijago balio dabena (*Confesiño ona* 5.or.)» Mogelek deitu zuen hau izan dugu argitalpen gehien ezagutu duen euskal liburuetatik bat.

Etzirean nonbaite bere alperrac izan ene celan alango lanac: bada arguitaratu orduco, beingoan, arrapaca legez, saldu cirean liburu guztiac; ta arrezkero bere bakeric emon gura izan ez deuste, eske ta eske. (*EL* 2, 6.or.).

esaten du Frai Pedro Antoniok bigarren edizioari egin *Sartaurrean*. Horrela gertatu bide zen bigarren honekin ere, sei urte geroago hirugarren bat agertzen bait da. Hiru hauek izan ziren egilea bizirik zegoela argitaratu zirenak. Haatik, gero ere arrakastamantendu zuen: 1845, 1852, 1854, 1866, 1891 eta 1897an argitalpen berriak agertzen dira⁶²; oso bestelako zortea gainerako liburuekin gonbaratuaz, beraz. Azken finean, esan bait daiteke Añibarroren ia ospe guztia —bere bizian eta gero— *EL*ari zor zaiola.

Bestalde, gutxitan dugu euskal liburuetan honek ematen digun aukera: Añibarrok lehen aipatu *Sartaurrean*.

(62) Ikus Vinson eta Jon Bilbaoren bibliografiak. 1897ko edizioari oso garrantzitsua deritzogu alde batetik testu honen historiako, Azkuek prestatua izanik, tarteko edizioak baztertuaz 3.era bihurtu zelako (Cf. Villasante *HLV* 219.or.) eta bestetik euskal lexikografiarako bere hiztegia osatzeko sarri erabili bait zuen (ikus gorago 30.oharrean).

Eta leen baño obesheago eta apaindusheago bigarren sancha onetan urten daguiantzat, escu-aldi barri bat emon izan yaco. (7 or.).

esaten digu, eta hirugarrenean gutxi gorabehera gauza bera errepikatzen. Hiru argitalpen hauek, beraz, idazleak liburua ondo berrikusi ezkeru atereak dira. Hor ager daitezkeen aldaketak direla eta, uste dugu *ELa* interesgarria izan dakigukeela ez bakarrik aldaketak berak ikertzeko, baizik eta literatur bizkaieraren historia-rako ere.

Liburu hau hautatzeko gure arrazoi handienak hauek izanik, bada halaber praktikoagoa daitekeen zerbait ere: arestian Hordagok faksimile *Escu liburua* 1 eskuragarri egin badigu ere, hain ezberdin diren *EL 2* eta *EL 3* ezezagunak edo oso eskura zailak dira oraindik.

2. HELBURUA

Lan honen helburua, beraz, *Esku liburuaren* edizio kritiko baterako oinarriak ezartzea izango da.

Lehen esan bezala, *Esku liburuak* jaso zituen argitalpen ugarrietatik hiru — *A* (1802), *B* (1821) eta *D* (1827) deituko ditugunak egilearen ardurapean kalera ziren. Testu kritikaren arau nagusietarikoa da dakigunez⁶³ garrantzi ezberdina ematea egileak berak prestatutako edizio edo eskuizkribuei eta bestek —idazlea hil ostean gehienbat— egindako argitalpenei. Erregela honen zergatiak ez du azaldu beharrik, zeren eta egileak bere bizitzan sinatutako edizioak, hutsak gora behera⁶⁴, berak egin nahi zituen bezalakoak

(63) «Conviene distinguir siempre entre una edición preparada por el propio autor y la que ha sido llevada a cabo por persona ajena, aunque en uno y otro caso las situaciones posibles son numerosas, hecho que impide generalizar sobre casos particulares», A. Blecua *Manual de crítica textual* 189.or.

(64) Inoiz hauek idazlea bere testuarekiko aitatasuna ia ukatzera badaramate ere: «Bigarren aldiz urteten dau arguitara liburuchu onec. Leleenguan, letra gaistuz ostian, atera cituban guzur ta borroce asco sillutegui edo impretatic; alan, ez iracurten, ez aituten zan erraz gauza batzubetan. Orregaitic, icusiric bere eracutsi aiñ premiñazcuac ta aituteco bide erracian iminijac, damu emon deutsee guizon argui ascori ez icustia letra arguijaguan, ta guzurretatic garbituric» (J. I. Mogelen *Eskoliaren* 2. edizioan; aipagarria da edizio batetik bestera argialetxea aldatzen duela). Gogora halaber Etxeberri bere *Eliçara erabiltzeco liburuan* esana ere.

direla pentsatu beharra bait dugu. Besteetan, aldiz, —eta urrutiago joan gabe, Añibarroren obra hau kasurako⁶⁵— kenketa, eransketa eta moeta guztietako aldaketa franko gertatu ohi dira, behin argitaratzaileak idazlana «hobetzeko» eskubidea edota beharra duela pentsatuz gero⁶⁶.

Hiru edizio horiek izango dira beraz, gure lanaren oinarri⁶⁷. Alabaina, gure edizioaren ardatza datekeena aukeratu baino lehen, zera hartu behar dugu kontutan: lehen aipatu *obesheago eta apaindusheago* hitzetatik espero dezakegun baino askozaz aldaketa sakonagoa pairatu duela *Esku liburuak Atik Bra*: Atal gehienak mantendu arren, guztiak landuak eta gehienak berreginak ikusten ditugu⁶⁸. Ez da horrelakorik gertatzen, ordea, *B* eta *Dren* artean ukitu nimino batzu baino ez bait ditu egiten.

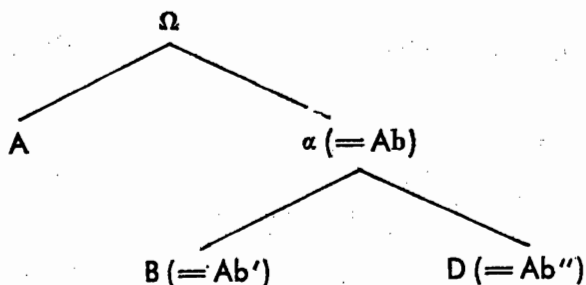
Horregatik, hain zuzen, liburu honen edizio kritiko bat prestatzerakoan lehendabiziko bereizkuntza bat egin beharra dago, hots, *B* eta *Dk* multso bereizi bat osatzen dutela *Aren* aurrean. Honela irudika ditzakegu testu kritikan ohizko diren *stemmaten* bitartez:

---

(65) Cf. «...si bien hay que notar que muchas de las ediciones que se han hecho después de la muerte del autor no reproducen con suficiente fidelidad el texto original. Exceptuándose la hecha en Tolosa en 1891 que pretende reproducir el texto de la primera y la que en 1897 hizo en Bilbao don Resurrección María de Azkue en la imprenta de la revista Euskalzale y que sigue a la tercera edición, es decir la de 1823 (sic 1827ren ordez) última que se hizo en vida del autor» (*VB* hitzaurrea 15.or.). Oraingoz astiro gonbaratu gabe dauzkagun arren, gure eskuetara iritsi dira 1897koaren fotokopia (Urkixo Bibliotekan gordetzen den alearena) eta 1891eko ale bat (Antonio Cidi esker) eta, besterik ez balitz ere, bietan grafia aldatua izan da.

(66) Gogora euskal kasurako Agirre hil ondoko *Garoren* edizioak, Haranederren *Testamentua*, Arzadunen 1758ko edizioa (eta ondorengoak), Olaitxearen dotrinaren edizio hain aldatu eta gehituak (Basterretxearen «Pasio-ko bertso»ekin esaterako), Lizarragaren testuren batek pairatu gipuzkeratzea, etab. Zorigaitzez, gainera, ez ditugu edizio «gehitu» edo «hobetu» horiek baino ezagutzen zenbait kasutan (Materreren liburuarenean, adibidez).

(67) 65.oharrean azaldu arrazoiengatik beste edizio guztiak —1891 eta 1897koak batez ere— aurreko hiruretan diren hutsak zuzentzeko eta hutsu-neak betetzeko erabiliko ditugu gehienez ere.

non Ω eta α orijinal hipotetikoak diren⁶⁹, A 1802koa, B 1821ekoa eta D 1827koa; b = birmoldaketa^{69 bis}. *Stemma* honen bitartez, beraz, zera adierazten da: eten bat, birmoldaketa bat dagoela A eta gainerako edizioen artean eta hauek ez direla honen jarraitzaile, α renak baizik. *EL*aren behar den bezalako edizio kritiko bat prestatzekotan, beraz, eta A eta α ren arteko ezberdintasunak handiegiak izanik, segidan erakusten dugun bezala, testu bakar batera ekartzeko, *biak* emanaz egin beharko litzateke. α eraikitzeke B eta D erabili beharko genituzke⁷⁰, noski; eta zehatzago, B emango genuke testuan (beste edizioen bitartez erratak eta hutsuneak zuzenduaz, esan bezala^{70 bis}), oharretarako utziaz *D*ren hautaketa ezberdinen kontu ematea. *Bri* testua eta *Dri* oharrak gordezko bada aski arrazoirik: alde batetik *Bk* duen garrantzia *EL*aren tradizioaren barnean eta, bestetik, *D* baino kontuzago —zenbait puntutan sistematikotasun gehiagorekin⁷¹— egina bait dirudi.

3. EDIZIOEN DESKRIBAKETA

EL ikertzeko erabili behar diren —aurreko atalean esan dugunaren arabera— hiru edizioetan aurkitzen ditugun aldaketa nagu-

(69) Cf. «...el término *original* puede entenderse también como un texto que refleja la voluntad del autor y que no se corresponde con ningún códice o impreso concretos. Es, por consiguiente, un texto ideal, aunque compuesto con palabras y por lo tanto, real» Blecua aip. lib. 61.or.

(69 bis) Gauza guzti hauekarako ikus Blecuaen aip. lib.

(70) Bata zein bestea (cf. II.) urruntzen bait dira inoiz edo behin α ko eredu idealetik.

(70 bis) Ikus 67. oharra.

(71) Cf. «... los factores que estimulan el cambio pueden ser muy variados y no siempre responden a la coherencia esperada por un crítico que quiera dar explicaciones racionales de complejos procesos creadores» Blecua aip. lib. 118.or.

siak deskribatzen hasi baino lehen, hiru edizioak aurkeztu beharrean gaude:

- A = EL 1 = VICI BEDI / JESUS. / Escu-Librua, ta / berean / EGUNEANGO CRIS- / tiñau-cereguiñac. / A. Fr. PEDRO ANTONIO / Añibarroc, Zarauzco Colegio / A. San Franciscoren Ordeaco / Misionariac Bizcaico eus- / queran ifini dituz. / BEAR DAN LEGUEZ. / TOLOSAN: Liburuguille Don / Francisco la Lama- ren echean. / 1802. Urtean. Ezin izan dugu honen alerik aurkitu; horregatik, Hordagok 1978an argita- ratu zuen faksimila erabili dugu. 239 orri ditu; 180, 183, 185, 187, 189, 191, 193, 195, 198, 200, 202, 204, 207 eta 209. orrietan grabatu bana —gurutzearen iru- dia— agertzen da (204.ean gurutzeak hiru dira).**
- B = EL 2 = BICI BEDI YESUS. / ESCU-LIBURUA, / Eta Be- rean / EGUNEANGO / Cristiñau-cereguiñac. / A. Fr. PEDRO ANTONIO / Añibarro c, Zarauz co Co- / legioco A. San Francisco ren / Ordeaco Misiño guil- leac Biz- / cai co euskeran iminiac. / URTETEN DAU BIGARRENEZ. / BEAR DAN LEGUEZ. / To- losan. Don Francisco la / Lama Liburu guilleare- nean. / 1821. garren urtian. Edizio honen ale bat aurkitu ahal izan dugu Urkixo Bibliotekan eta hor- koaren fotokopia erabili Ibon Sarasolari esker. 252 orri ditu; 6'5x12; 188, 190, 192, 193, 195, 196, 198, 199, 201, 203, 204, 206, 208 eta 209. or., EL 1ek bezala, gurutze grabatuak ere ditu.**
- D = EL 3 = Bici bedi Yesus / ESCULIBURUA / ETA BEREAN / EGUNEANGO / Cristiñau-cereguinac. / A. Fr. PE- DRO ANTONIO / Añibarro-c, Zarauz-co Colegioco / Aita San Francisco-ren Ordeaco / Misiño-guilleac Bizcai-co euskeran iminiac. / URTETEN DAU IRU- GARRENEZ / BEARDAN LEGUEZ. / TOLOSAN: DON FRANCISCO DE LA LAMA LIBURU-GUILLEA- RENEAN, MILLA ZORTZIREUN DA OGUETA ZAZ- PI GARREN URTEAN. Urkixo Bibliotekan gordetzen den alearen fotokopia erabili dugu. 216 orri ditu; 6'5x13; beste bietan bezala gurutzearen grabatuak 161, 163, 164, 165, 167, 168, 170, 171, 173, 174, 176, 177 (hiru), 179 eta 180. or. agertzen dira.**

Funtsean hiruretan liburuaren egitura mantentzen bada ere, kapitulu batzu gehituta edo ezabatuta ikusten dira ^{71 bis}:

- a) *Mandamentuak*: *EL* 1ean 126-138. or. agertzen dira; *EL* 2n 132-154.or., hontan askoz xehetasun gehiagorekin (Ikus batez ere 6. agindua).
- b) *Curutzecoen Ibilbidea*, ordea, laburtu egiten du: *EL* 1 176-211.or.; *EL* 2 185-211, lehendabizikoaren *oraciñoak* asko laburtuaz.
- c) *EL* 2 214-223. or. *Yesucristo gueure Yaunaren nekeen-ganeco gogarte chito samurrac, ta oraciño mentaleraco, mezentzuteco, curutzeetacoac eguiteco, ta confesiño aurreti becatuen damutasuna artu gura daneraco guztizco ederrac* eta 223-227.or. *Andrana Mariaren nekeac* lehendabizikoz agertzen dira.
- d) Aldiz, *EL* 2n *EL* 1eko *Comulgatu baño len* ataleko 3.orazioa (159-160.or.) desagertzen da.
- e) Jakina, edizio batetik bestera, baina batez ere *EL* 1etik bigarrenera, *Sartaurrea* asko aldatzen da.

Fenomeno hauek handiak izan arren eta garrantzia badute ere gero deskribatuko ditugun aldaketa batzutarako —lexikozkoetarako, bereziki— ez dituzte agortzen, ez eta hurrik eman ere, edizioen arteko ezberdintasunak. Hauek, liburuaren tamaina edo edukiari baino gehiago idazkerari, gorago aipatu dugun literatur idazkeraren garapen eta eraiketari dagozkio eta ahalik eta zehazkienik aztertzea merezi dute. Segidan, beraz, aldaketa hauen (*A* eta *Bren* artekoena batez ere, beraiek bait dira esan bezala garrantzitsuenak) tipologia bat ematen saiatuko gara ⁷².

(71 bis) II.2. atalean esan bezala, hemen aipatutakoez atetiko kapitulu guztiak ezeze ahapaldi eta esaldi gehienak ere berregin eta franko handitu ditu.

(72) Garbi dago beraz ez dela segidako saio honen helburua Añibarroren hizkuntza eta idazkera osoaren, eta are gehienaren, deskribaketan ihardutea baizik eta aldaketa garrantzitsuenen legeak eta arrazoiak antzematea literatur bizkaieraren historiarako izan dezaketen garrantzia gatik. Aldaketak ezeze berdintasunak ere deskribatu beharko dira edizioa egiterako orduan, baina hori hemen ezinezkoa denez tesinan egiteko asmoa dugu. Bidenabar ohartu nahi dugu adibide gehienak liburuaren hasiera eta bukaerako 30 bat orritakoak direla horiek hautatu bait ditugu guztiaren erakusgarri bezala.

4. ALDAKETEN TIPOLOGIA

4.1. Grafia

Ez dugu oraingoz euskal grafiaren historia ondo ezagutzen; horregatik, ia ezinezkoa gerta daiteke grafi aldaketen zergatia zehaztatzea, oso kasu gutxitan izan ezik; ba dira haatik norakoa behintzat erraz antzeman dakizkienak.

4.1.1. Aldaketa sistimatikoak

4.1.1.1. $x \rightarrow sh$ ^{72 bis}

Adibidez: A4 *goxetic*: B6 *goshereanic*; A5 *goxean*: B9 *goshean*; A6 *oxin*: B10 *oshin*; A7, 11, 12 *elexa*: B11, 15, 16 *elesha*; A12, 21 *baxen*: B16, 25 *bashen*; A15 *erexeguin*: B18 *eresheguin*.

4.1.1.2. $qu_i^e \rightarrow K_i^e$

Adib: A1, 3 *eusqueran*: B1-4 *euskeran*; A2 *daquizu*: B2 *dakizu*; A3 *litzatekezanac*: B5 *litzatekezanac*; A3 *jaquineza*: B5 *yakin-eza*; A6 *esquer*: B10 *esker*; A6 *eztaquit*: B10 *eztakit*; A7 *neque*: B11 *neke*; A7 *esquiñiten*: B11 *eskiñiten*; A7 *quitugarritzat*: B11 *kitugarritzat*.

4.1.1.3. $mb, mp \rightarrow nb, np$

Adib: A6 *ceimbat*: B10 *ceinbat*; A6 *onembeste*: B10 *onenbeste*; A3, 18, 24, 48 *dempora*: B55 *denporearen*; A48 *aimbat*: B55 *ainbat*; A26 *aimbeste*: B30 *ainbeste*.

(72 bis) *sh* grafia ez dugu aurretiaz beste inon aurkitu. Hurbilen dagoena Gamizen «*arathse* bay joan bear dugu / *arathse* ene maiytea» (J. Gokoetxearen ed. 202.or.) eta «*auhse* da bay vissia» (202.or.) genuke Oraintsu argitaratuen artean, *sh* dute —neurri ezberdinean— Ulibarriren *Gutun liburuak* eta Mitxelenak argitaratu Zaraitzuko Dotrinak («Un catecismo salacenco» *FLV XXXIX* (1982), 21-42.or.).

4.1.1.4. $j \rightarrow y$

«Bizcaitar eurac erri apur batzuec ez besteetan, Nafarrac, eta ara bere gueyago Francia-co euscaldunac esaten dabe *yan, yausi, yo, yagui*; eta alan esaten ebeen anchina, eta anchina andi bagaric euscaldun guztiac. *Ja, je, ji-a* ez dabela euskerac berea, ta bai erderati erantsia, ao batez dirauscue Larramendi-c, Cardaberaz-ec, Herbas-ec, D. Yoan Antonio Zamacola-c, eta, berbabatan, gaucea ondo adituten yaken guztiac»⁷³ esaten digu *EL* 2aren hitzaurrean (8.or.). Hori dela eta Ako <j> guztiak <y> egingo ditu Bn (eta horrela mantenduko diran Dn)^{73 bis}: A3, 8 *jaquinez*a: B5, 12 *yakin-eza*; A5 *jagui*: B9 *yagui*; A7 *jataz*: B11 *yataz*; A10 *jarraitu*: B15 *yarraitu*; A1,5 *Jesus*: B1,9 *Yesus*; A5 *Josepe*: B9 *Yosepe*; A11 *jagon*: B15 *yagon*; A5,7 *Jesu-Cristo*: B9,11 *Yesucristo*.

4.1.1.5. *Azentua*

Gramatica Bascongadan (168.or.) «Hai nombres que no se pueden distinguir si son singular o plural sino es por el acento: y por eso es mui necesario este para la construcción bascongada» dioen arren Bn guztiak desagertzen dira, gutxi batzu (A, B1 *cristiñau*; B12 *lar-beré*; B16 *bein-beré*; B5, 21 *beré*; B12, 21 *cé etab*.) salbu.

4.1.2. *Joerak*4.1.2.1. $b \rightarrow v$

«Ninguna vos (sic) bascongada trae consigo V consonante, sino B: *barria, biotza, bicitza, bizcaya, zabala*... Con todo, algunos escriben con V consonante las voces que la tienen en latín o en castellano, v.g. *videa, vicitza*... *via, vita*» (GB 167.or.).

---

(73) Herrien arteko hizkera ezberdintasunei buruzko lekukotasunak aski dira euskal testuetan eta mereziko lukete azterketa berezi bat; bizkaieraren barnekoak aipatzen dituztenen artean ikus soilik Olaetxea, De la Quadra eta Kardaberatzen bizkaierazko Astetea.

(73 bis) Berrikuntza honen aitzindari izan zela dirudi; cf. Zabalaren hitzok: «Tiene una ortografía singular que no ha gustado a todos, como sucede siempre con lo inusitado» *apud HLV* 219.or.

Hau izango zen, gutxi gorabehera An hartu zuen bidea. Alabaina, Atik Bra v > b aldaketa ematen da, *Virginea* (A16 = B20; A8 = B12; A21 = B25; A27 = B31), *salve* (A9 = B13) eta beste hitz konkreturen bat salbu ⁷⁴: A1, 5, 15, 28 *vici*: B1, 9, 18, 28 *bici*; A2 *vide*: B3 *bide* (baina A8 *bidetatic*); A2 *viztu*: B4 *bistu* (baina A10 *biztu*, A11 *biztuteco*); A3 *adivide*: B5 *adi-bide*; A4 *devociño*: B6 *debociño*; A8 *verba*, baina *berba* (A7 = B11, B12; A15 = B19; A23 = B27); A10 *virtute*: B15 *birtute*; A20 *salvacino*: B24 *salbacino*; A25 *salvauc*: B29 *salbaduco*; A10, 16, 24 *vicitza*: B15, 20, 29 *bicitza*.

Behin A8 *bitartecoric*: B12 *vitartecoric* ematen bada ere hitz berean aurki daitezke erregela orokorraren aldeko hainbat lekuko: *bitarteco* (A11 = B15), *bitartecoari* (A16), *bitarteco* (A18), *bitartez* (A21 = B25).

4.1.2.2. h.

Ha ia ezabatzen da 2. edizioan, *Gramatica Bascongadan* esanda-koari («La letra aspirada H no hace falta en el bascuence, sino quando entra en composición de *cha, che, chi, cho, chu*, v.g. *emenche, anche, orche*, etc.», 167.or.) jarraituaz ^{74 bis}: A34 *abitu*: B39 *abitu*; A91, 120, 216 *hereje*: B101, 127, 229 *ereje*; A93(2), 92(2), 211 *hortu* (baina 220, 221 *ortu*): B102(2), 101(2), 151, 212, 234(2) *ortu*; A89 *hostia* (baina 104, 111(2), 113(3), 116, 171, 174 *ostia*): B99, 112, 118(2), 120(3), 123, 124, 184, 222 *ostia*; A79, 82, 129, 132, 134 *hume* (baina 135 *ume*, 209 *umezurtze*): B89, 140(2), 142, 147, 148 *ume*, 210 *umezurtza*; A97, 46, 166, 178, 184, 201 *humil(l)*: B178, 186, 191 *umil*; A11, 14, 49, 94, 107, 181, 198, 227 *humiltasun*: B15 18, 82, 179, 202(2), 239 *umiltasun* (Azken hontan ematen da kontraexenplu bakarra: B54 *humiltasuna*).

4.1.2.3. Bustidurak

An bokale artean <(i)ll> nagusi den artean (1 *liburuguille*, 20 *illeco*, 181 *erabilli*, 8-182 *dedilla*, 9 *ibillerac*, 180-181 *milla*, 189-

(74) Oso urruti dago joera honetatik Prai Bartolome bere *arrevia, nevía, evalaco, minveria* eta era hontako adibideekin (Ikus *Ikasikizunak* eta *Euscal-errijeetaco olgueeta*).

(74 bis) Cf. «...gure Eusqueran, ta Bizcaian, Ache ori alfarricaco, edo servitcen ezduen gauza da (...). *Cha, che, chi, cho, chu*, Eusquerac chit ascotan du: ta *emenche*, ta onetanche bai Achea ondo datorrela» (Kardabertz *Eusqueraren berri onac*, OCI 160.or. Bilbo 1973).

190 *illic*, <*il*> agertzen da Bn: 12-13-190 *dedila*, 13 *ibileraac*, 17-34-207-208-218 *ilic*, 17 *ileco*, 18 *erabili*, 6 *nabilela* (baina 246 *dedilla*, 165 *illic*); *-ll* eta *-llc* ere askoz ugariagoak dira An (28-77-102-144-167-189-205(2)-233 *ill* (baina 6(2)-40-45-48-222 *il*), 46-166-184-201 *humill* (baina 97, 178 *humil*) Bn baino (10(2)-16-26-(3)-46-55 *il* (eta horrela beste adibide guztietan ere), 186-191-178 *umil*).

Sudurkariari dagokionez, Ako <*iñV*> ia bakarraren alboan (3 *aleguiña*, 7 *esquiñiten*, 7 *ciñaidezan*, 8 *erreguiña*, 12 *eguiñic*), Bn bai <*iñV*> (1 *cristiñau*, 1 *cereguiñac*, 1 *misiño*, 3 *diñodan*, 7-8 *baño*, 9 *ciñatu*) bai <*inV*> (5 *aleguinac*, 12 *cinaidazan*, 12-194 *erreguina*, 16 *eguinic*, 187 *eskiniten*) ditugu ⁷⁵.

Oro har, badirudi beraz bigarren edizioan bustidura grafiak berriaz gutxitzen direla, izan ere ez bait ziren beharrezko ebakera palatala testuinguruaren arauera segurua izanik ⁷⁶.

4.1.3. Fonetika

4.1.3.1. $a \rightarrow e / \left\{ \begin{matrix} i \\ u \end{matrix} \right\} K \text{ —}$

Euskalki ezberdinetako zenbait hizkeratan ematen den ⁷⁷ lege honen lekuko da A: 46 *dauquedezan*, 126 *dauquen*, 174 *dauquezuz*, 188 *urquemendira*, 188 *nequeturic*, 12-21(2)-179 *arime*, 192 *Veronique*, 193 *arimeco*, 19 *bier*, 19 *citelac*, 34-41 *citel*, 21 *ezttauquet*; Bn aldiz *euskera* (1-4-8, baina 8(2) *euscaldun*) eta *citelac* (46-92, baina 205-217 *cital*) solteen alboan 196 *Beronica*, 197 *Beronicac*, 22 *biar*, 25-43 *ezttaucat*, 194 *necaturic*, 130 *daucadala*, 120 *daucadaz*, 52 *daucadazan*, 184 *daucacuz* ditugu. Horrela bere Areatzako hizkeraren ezaugarri hau utzirik ⁷⁸ eredurik zabalenera lotzen zaio ⁷⁹.

(75) Badirudi Prai Bartolomerengan ere joera bera aurkitzen dela: ikus *Euscal-errijeetaco olgueeta* (3 *baino*, 3 *esquini*, 3 *esquina*, 4 *ezainduta*, 4 *minduta*, 4 *oinac*, 4 *burdina*, 5 *eguiña*), esaterako.

(76) Ikus K. Mitxelenaren «El texto de Peru Abarka» ASJU XII-XIII (1978-79) separataren 14 eta 15.or.

(77) Ikus Mitxelenaren *FHV*ko § 2.4.

(78) Ikus orain A. M. Etxaidek prestatu duen *Erizkizundi Hirukoitzaren argitalpen* (= IKER-3).

(79) Gogora (ikus I.3.2.atala) autoreak markinarren fonetismoez esana.

4.1.3.2. *-a + a*

Dakigunez, zenbait euskalkitan —eta bereziki bizkaieraz— ez da betetzen erdialdeko eta euskara batuko *-a + a > a* araua. Bokale bakuntze horren ordean zenbait fenomeno ezberdin aurki ditzakegu deklinabide kasuen arabera: nominatibo mugagabea *gona*, mugatua *gonea*, lokatiboa *gonan*, nominatibo plurala *gonak*⁸⁰. *Esku liburuaren* edizioen artean ezberdintasunak dira bokale topaketa honen ondorioetan: laburtuaz, esan dezakegu Bn ere *aa > ea* erregelak salbuespenak izan arren, An baino hertsiago betetzen dela. Horrela, adibidez, *Ako arimearen* (30) bakarra Bn zazpiz biderkatzen da (202, 102, 22, 25, 93, 180, 37) eta, bestalde, An zeuden bost *arimaren* mugatuak (199, 19, 21, 82, 168) hemen desagertu egiten dira; halaber *Ako santisimaren* (225) bakarra *santisimearen* (238) bihurtzen da Bn. Azken argitalpen honen itxura bizkaitarragoaren lekuko dira⁸¹ behin baino sarriago ematen diren *a → aa* aldaketak ere: A177 *santak*: B172 *santaak*, A7 *santan*: B11 *santaan*, A100 *arimak*: B109 *arimaak*, A163, 106, 27, 112, 195, 125, 152, 16 *ariman*: B175, 31, 131, 167, 120 *arimaan*, A84 *mezan*: B94 *mezaan*, etab.

4.1.3.3. *-ee-*

An *-e + e > ee* zein *e* den bitartean (3 *maitén*, 7-114 *santén*, 34 *sacerdotén*, 45 *elexen*, 45 *deunguen*, 47 *deungueen*, 197 *semeen*, 122 *arimen*, 84 *mesedeen*, 221-224 *peneen*, 224 *illeen*, 229 *confesoreen*) *ee* egiten du beti Bn: 150 *arrebeen*, 4 *maiteen*, 5-40-129-248 *arimeen*, 52 *deungueen*, 94 *mesedeen*, 94 *sacerdoteen*, 240-242 *doncelleen*, 242 *igarleen*, 242 *confesoreen*.

Genitibo pluralaz at emaitza berak ditugu leku kasuetan ere: A8 *bidetatic*, 9 *galbidetatic*, 16 *deunguetatic*, 87 *elexeetatic*, 17

(80) Hemen aipatzen diren formak ez dira bakarrak —hori ikusteko ez dago Añibarroren testutik bertatik atera beharrik aurreraxeago erakusten dugun bezala— baina literatur bizkaierarentzat gehienbat onartu ohi zirenak. Cf. adibidez Mikel Zarate *Euskal deklinabidea*, Leopoldo Zugaza, Durango 1975.

(81) Baita soilik B223n agertzen den *amearenak* ere, Ikus hitz honetaz Azkueren hiztegia s.v. *ama*: «No recibe artículo, ni en B, por lo general, á no ser que designe la madre de pajarillos; por lo cual parece que debiera escribirse con Á mayúscula, pues es nombre propio» eta *amea*: «(B-o), la madre, aun hablando de personas; (...) Eztozu Paternosterrean eta Ave Marian Jaungoikoagaz eta bere Ameagaz berba egiten? (...) (Capan. 42-15); (Bc), madre de pájaros, animales».

oneetatic, 231 *arimetan*; B12 *bideetatic*, 13 *galbideetatic*, 20 *deunguetatic*, 7 *escabideetan*, 6 *curutzeetacoac*, 21 *oneetatic*, 243 *arimeetan*.

4.1.3.4. *Bokale bikoitzak*

Dakigunez, zenbait hizkeratan —eta bizkaieraren ekialdean be-reziki⁸²— bokale luzeak edo bikoitzak agertzen dira. *ELan* direnak Bn agertzen dira eta ez An. Adibideak: B17, 22 *aaztu*, 66 *biotzketaac*, 139 *adicunaac*, 142 *aguintzaac*, 147 *ainbaacoagaz*, 109 *ainbaacoac*, 148 *aldeerara*, 229 *aldeerrescan*, 30 *eguinbaacoc*, 7-28-36-61-99 *etab. leen*, 34 *eskergaac*, 52 *mee*, 150 *arrebeen*, 149-217 *batzaar*, 140-149 *batzaako*, 44 *beera*, 194 *beeratu*, 5, 6, 103... *escaari*, A *aztu* (31, 42, 71, 73...); *len* (31, 33, 12, 24...), 73 *batzar*, *escaria* (48, 85, 114...).

4.2. *Morfologia*

4.2.1. *Ablatiboa eta prosekutiboa*

Ez du eredu bakarrik edo lege zehatzik ez An ez Bn eta ez da erraz ezer finkatzen; alabaina nabarmena da lehendabizikoan -(R)IK/-TIK agertzen diren bitartean, bigarreanean -(R)IK/-TI ditugula. Gainera badirudi -(R)IK bigarren edizioan lehendabizikoan -TIK zuten zenbait kasutan ere agertzen dela bereak mantentzeaz gainera. Adibideak: A2 *gogaicarritic* (B3 *gogaicarriric*), A6 *ecerecetic* (B10 *ecer ezeti*), A6-8 *guztiric* (B10-12 *guztiric*); A2 *azpitic*, A182 *icaragarritic*, A184 *aurretic*, A186 *ciquiñetic*, A6 *ilunstaric*, A12 *echeric*, A19 *escu arteric*, A182 *escuric*, B8 *erderati*, B6 *onetati*, B9(2) *gogoti*, B4 *bateti*, B3 *labaneric*, B19 *biotzeric*, B19 *gogoric*, B20 *oraciñoric*.

Arkaismu solte bezala⁸³ ematen da -REANIK ere, Bn (6-83 *goshe-reanic*, 16 *etsereanic*, 208-222-226 *curutzereanic*) An baino sarriago (A73-80 *goxereanic*).

Pluralean Ako -TATIK/-TARIK bikotea (8 *bidetatic*, 9 *galbide-tatic*, 14 *Pinamontenetatic*, 16 *deunguetatic*, 186 *oquerretatic*)

(82) Cf. K. Mitxelenaren *FHV* 111 eta hur. eta 495-496.or.

(83) Ikus J. A. Lakarra «Bizkaiera zaharreko ablatiboaz» in *ASJU* XVIII-1 (1984) 161-194.or.

-TARIKen bateratzen da: B12 *bideetatic*, 13 *galbideetatic*, 20 *deun-gueetatic*, 17 *Pinamonteenetatic*, 169 *oraciñoetatic*.

Hautaketa eta bateratzea are garbiagoa da GATIKekin: Ako lau formen (GAITI, GAITIK, GATI, GATIK) alboan soilik GAITI bait dakar Bk: A6 *gaiti*, 9 *onegaiti*, 179 *santacaiti*, 6 *bageac caitic*, 7 *agaitic*, 17 *erraiacaitic*, 20 *nigaitic*, 177 *gugati*, 177 *zugati*, 3 *beragaitic*, 20-182 *nigatic*; B5 *itsua-gaiti*, 7-196 *orregaiti*, 11-195 *agaiti*, 13 *onegaiti*, 186 *zeugaiti*, 186 *itzalacaiti*, 191 *guizonacaiti*.

4.2.2. -i/-eri

An forma zabaldu eta zaharrena den -I dugun bitartean datiboan (*oneri* bat (17) da salbuespen bakarra) -ERI dugu Bn: A13-53-71-72(2)-73-129 *bati* (B16-56-61-80(2)-98-145 *bateri*), A15-16-31-73-106-113-150-177(2) *oni* (B18-19(2)-20-36-40-96-114-121-165-186-219 *oneri*), A19-188 *orri* (B22-192 *orreri*). Morfo luzaketa bera gertatzen da ablatiboan ere, cf. A 109-142 *onic aurrera* eta B157 *oneric aurrera*. Azken finean, hemen morfoak pairatu «esanahi higadura» batek ekarri ohi duen morfo horren luzapenaren aurrean gaude.

4.2.3. Baga/bagarik

An askorekin gehien erabilia (46/51tik) lehen forma den bitartean, bigarren edizioan BAGARIK da forma bakarra: A39 *ichi baga*: B44 *ichi bagaric*, A40 *il baga*: B46 *il bagaric*, A70 *gorde baga*: B79 *gorde bagaric*, A23 *uste baga*: B27 *uste bagaric*, A129 *enzun baga*: B138 *entzun bagaric*, A78 *joan baga*: B89 *yoan bagaric*.

4.2.4. Direan

Ezaguna da ⁸⁴ bizkaieraz beste euskalkietako *diran*, *dirala*, *diran*, *direla*, *ziran*, *zirala*, *ziren*, *zirelaren* ordez *direan*, *direala*, *zirean*, *zireala* (eta hauetatik sortuak) ematen direla. Añibarroren ELaren lehendabiziko edizioan -ea-ren 8 formaren aurrean -ia-ren 34 ditugu ⁸⁵; bigarreanean, aldiz, proportzioa erabat aldatu da -ea-ren

(84) Ikus A. Irigoien «Curiosidades y observaciones sobre el dialecto vizcaíno literario» Euskera III (1956) 104 eta hur.

(85) Badira bi *diran* eta beste *ziran* bat ere; bigarreanean dagoen -e- bakarra (*direla* 4) -ea- bihurtzen du «utseginen artezbidetan».

alde (49 orotara), *-ia-* eta *-ie-* bana baino ez ditugularik: A214 *barruraturen dirian mirariac*: B228 *sartuten direan miraariac*, A216 *esango dirianac*: B230 *esango direanac*, A3 *asten diriala*: B4 *asten direala*.

4.2.5. Zituan/zituzan

*EDUNen lehen aldiko hirugarren pertsonaren pluralean An bai *zitu(e)-* bai *zitu(e)za-* ditugu; Bn, aldiz, soilik bigarrena⁸⁶: A98 *laztanduten zituan*: B107 *laztanduten zituzan*, A105 *garbitu zituan*: B98 *garbitu zituzan*, A166 *irabazi zituan*: B178 *irabazi zituzan*, A116 *esan zituan*: B123 *esan zituzan*.

4.2.6. Ninteke

Hemen ere Bren usadioa Arena baino askozaz bateratuagoa dugu: lehendabiziko edizioan *-EIND-*, *-EINT-* eta are *-IND-* agertzen den bitartean, soilik *-INT-* ematen da bigarrenean: A22 *ill-neindeque*: B26 *il ninteke*, A6 *il neindequean*: B10 *il nintekean*, A53 *jausi neindeque*: B60 *yausi ninteke*, A22 *ill-neinteque*: B26 *il ninteke*, A57 *salbatu nindequean*, A60 *salbatu nindeque*, B32 *galdu ninteke*.

4.2.7. Dai-/dagi- eta ei-/egi-

Lehendabiziko edizioan EGIN laguntzailearen 51 adizkietarik ia guztiak (49) erroaren etorkizko *-g-* gabe agertzen zaizkigu⁸⁷. Bigarrenean, aldiz, 32 adizkietarik⁸⁸ *-g-* hori ez dutenak gehiengoan badira ere, ez dira jadanik 17 baino, beste 15ek mantendu egiten bait dute: A216 *zaindu daijala*: B229 *zaindu dagiala*, A7 *zucen daizuzala*: B11 *zucendu daguizuzala*, A91 *cristiñautu daizuzan*: B101 *cristiñautu daguizuzan*, A100 *ezagutu daientzat*: B109 *ezagutu daguientzat*.

Aginteran, aldiz, *-g-*dun formak dira nagusi bai An eta bai Bn; badira beren arteko aldaketak hala ere: An 57 formatatik 39 doaz *-g-*rekin eta 18 gabe; Bn 88etatik soilik bat (*eiguzu*, 129) da bokalar-teko ahostunen ezabaketa erregela betetzen duena.

(86) Bidenabar, ez da *ebazan* ez *dauzik* agertzen ez batean ez bestean. Forma hauek bizkaieraz ere berrikuntzak direla erakusten du Mitxelenak «Lengua común y diálogos vascos» in ASJU XV (1981) 300.or.

(87) 49etarik bat da (*dayen* 35.or.) <y> dakarrena.

(88) Ez ditugu kontutan hartzen *-ke-*dunak ez eta (ikus hurrengo atala) edizio honetan *-e(g)i-* bilakatu diren lehengo *-ai-*ak ere.

4.2.8. *-ei/-ai-*

Seber Altube, Alfontso Irigoien eta Koldo Mitxelena⁸⁹ erakutsi duten bezala *-e/-a-* alternantziak adierazten zuen bizkaiera zaharrean aditz forma hirupertsonalen eta bipertsonalen arteko bereizkuntza: RS34 *Zaran bat daguiñac, bi day* «Quien hiziere un cesto hara dos», RS40 *Nayago dot to bat çe amaui emon deyat* «Mas quiero toma uno que doze te daré», RS82 *Tacoc deroat dodana neure echerean çejara* «Para me lleua lo que tengo de mi casa al mercado», RS187 *Daquianac arçayten daquique emayten* «Quien sabe tomar sabra dar», RS431 *Yre auçoac eztequian gacha ona* «Daño que no te sabe tu vezino bien».

Morfologi bereizkuntza hau, gainera, indikatiboan zein handik at ematen zen, dakigunez. Alabaina, A. Irigoienek erakutsi legez, 1800 ondorengo testu batzutan indikatiboan mantentzen bada ere, hortik kanpo nahasi dabilta bi eta hiru osagaiko aditz formak; zehazkiago mintzatuaz, nork-zer paradigmako formak (*da(g)i-*) nork-norizkerkoen kaltetan hedatuaz doaz azkenean bakarrak egin arte: *ta bacochac guztiai ondo beguiratu daguiñen* (Fr. Bartolome, *Euscal-errijetaco olgueta*, 51.or.), *ta eraguin daijuegun eusqueraz verba Q. Curcio, Salustio, Tito Libio, Tacito ta Ciceroni* (J. A. Mogel, *Peru Abarka*, 202.or.).

Bereizkuntza galdua zen, zalantzarik gabe, Añibarroren hizkeran; soilik horrela uler daiteke An *-ei-* forma bakar bat ere ez agertzea: *daiola* (216), *daizudan* (11,208), *daiguzun* (91), *daidazuzala* (153), *daidezan* (29), *daiegun* (180), etab. Areago, Bko *-ai-* asko ere (229 *daguiola*, 186 *daguiozula*, 16 *daguijudantzat*, 183(2)-188 *dayogun*, 239 *doyazun*, etab.) idazle zaharragorentzat *-ei-* zuten adizkietan doaz⁹⁰. Haatik, bigarren edizio honetan baditugu jadanik hauetarik ere: 194 *deguidazuentzat*, 168 *deidazula*, 80 *deguidazuzala*, 104 *deidazuzala*. Badirudi, beraz, beti sistema zaharrari atxiki ez arren usadio berriaren poderioz, joera edo asmoa bederen jatorrasunera bihurtzea zela; gauza bera ikusi berriak gara, bestalde, aurreko atalean.

(89) Ikus lehendabizikoaren «Observaciones», bigarrenaren «Algunas curiosidades» eta azkenaren «Una nota sobre algunos pasajes de RS» eta Urkixoren RSen Añamendiko edizioaren sarrera.

(90) Cf. «que me lo hasgas: *daguidazula*: que el me: *daguidala*: vos: *deguidazuela*: ellos: *deguideela*. Plural: *daguidazuzala* con *zala* final. Me lo hasgas: *daguidazun*: n por la» (GB 55 *passim*).

4.2.9. -Ø/-ke

Aditzari dagokionez A eta Bren ezberdintasunik nabarmenentarikoa honako hau dugu. An soilik lehen ereduko formak (24 *eguizu*, 10 *eidazu*, 68 *eguiezu*, 19 *eguiozu*, 95 *esaizu*, 133 *esaizuz*, 2 *lei*, 23 *leizu*, 95 *daidan*, 35 *dayen...*)⁹¹ ematen diren bitartean, Bn bai -Ø eta bai -KEdunak irakur daitezke: 26 *eguizu*, 17 *eikezu*, 103 *eguidazu*, 7 *eikedazu*, 31 *eguiezu*, 22 *eikiezu*, 13 *eguiozu*, 23 *eikiozu*, 31 *esaizu*, 36 *esaikezu*, 67 *esaizuz*, 62 *esaikezuz*, 55 *lei*, 36 *leikean*, 27 *leikezu*, 33 *daidan*, 108 *daikedan*, 109 *daguintzat*, 149 *daikeezan*.

Bereizkuntza honi besteei ez besteko garrantzia ematen bide zion egileak bigarren edizioaren hitzaurrean berariaz aipatzen eta azaltzen bait digu:

Azkenez esan bear deusut eze liburu onetan icusico dozula batzuetan esaten dala: *eguizu*, *eguidazu*, *eguiozu*, *deguizula*, eta beste batzuetan *eikezu*, *eikedazu*, *eikiozu*, *deikezula*, &c. Lelengoac esaten dira gaucea ordu berean eguin bearra danean: bigarrenac barriz gueroago garrenean eguin bearco danean. Alanche esan daroe, baita ondo baño obeto, gure Bizcaitar baserritarrac (7-8.or.)⁹².

4.2.10. *Bozu/badozu*

Ibon Sarasolak arestian⁹³ gogoratu duen bezala bizkaiera zaharrean arruntak ziren laburtzapenak *ba-* aurrizkia zeramatzen zenbait adizkitan; horren lekuko dira Lezamiz 175 *boçu*, 216-230 *bago*, Mikoleta 1 *bansuc*, 24 *bacarr*, Zumarraga *baçaut*, etab⁹⁴.

Esku liburuaren lehendabiziko edizioan hamazortzi *badozu* eta hiru *badozuzen* alboan oraindik hiru *ezpozu*, *ezpozuz* bat, hiru *bozuz* eta hamalau *bozu* baditugu ere, bigarrenean ez du *bozu* bakar bat baino, bost *ezpadozu*, hiru *ezpadozuz*, zazpi *badozuz* eta hogeita hamar *badozuren* aurrean.

(91) Badira *eikezu* bat (88) eta *leikean* bat (84) ere, baina -Ø ereduaren aldeko desoreka ezin nabarmenagoa da.

(92) Inoiz Mitxelenak (ahoz) esan bezala, ez dugu, ordea, bereizkuntzari buruzko oharririk aurkitu GBn.

(93) «Contribución» 155.or.

(94) *Badozu*, *badago*, *badantzuk*, *badakar*, *badazagut* eta *badoa* genituzke beren osoan. Ez dago zertan esanik hauetariko laburtzapen batzuk bizirik dirautela gaurko bizkaieraz.

Hots, hemen ere Bko eredia An borrokan ari zenetariko bat dugu, baina orain ia hutsik gabe sistimatikoki obra osoan barrena erabilia. Eredua hau eta ez bestea zergatik hautatu zuen ez digu berak agerriki esaten; alabaina, pentsatzekoa da forma laburtuak arruntgiak iruditzen bide zitzaizkiola idatziz erabiltzeko. Gogora bedi hemen markinarrek beren lanetan erabiltzen zituzten fonetismoez zuen iritzia edota Atik Bra nola gehitzen diren *-g-dun* *eginen* formak; honen alde datoz gainera aditz nagusia eta laguntzailearen lotura fenomenoek bi edizioetan dituzten emaitzak ere: An *eguingot*, *eguingozu*, *eguingozula*, *eguingozuna*, *eguingozuz* ditugu; Bn, aldiz, ez da horrelakoren alerik.

4.2.11. *-tu/-du*

Bi edizioak partizipioaren formaren arabera gonbaratzea ez da erraz, aski nahasia bait da Añilbarroren eredia puntu honetan, batez ere Ari dagokionez. Alabaina, bietako konstanteak antzematen zailak izan arren, ez da horrenbeste guri orain dagokigun egitekoa, bien arteko bereiztasunak, oro har bederen, azaltzea alegia. Badi-rudi Bn joera bortitzagoa duela -DUren alde eta honela bertan forma hori hartzen dutela An -TU ziren zenbaitek. Aldaketa hau An *-tu/-eta-* egiten zuten aditzetan ematen da batez ere; sistimatikoki, gainera, hauetan. Gonbara esate baterako A122 *barriztatu*, 26 *barriztau*, 166 *barriztetaco*, 84 *barriztetan*: B128 *barriztadu*, 178 *barriztetaco*, 94 *barriztetan*; A77 *comulgatu*, 123 *comulguetaco*, 210 *comulguetan*: B88 *comulgau*, 129 *comulguetaco*, 211 *comulguetan*; A68 *serbituric*, 236 *serbietaco*: B78 *serbiduric*, 247 *serbietaco*. Inoiz An bai *-atu* bai *-a(d)u* zuten aditzetan Bn soilik bigarren forma hautatuko da: lehen aipatu *barriztatu/-auri kantatu* (A97)/*kanta(d)u* (B106, 153), *kondenatu* (A61, *kondenau* 180)/*kondena(d)u* (B 218, 188), *konfesatu* (A123, *konfesau* 136)/ *konfesa(d)u* (B 167, 155) eta *salbatu* (A127, *salbauco* 25)/ *salbaduco* (B 29) erants dakizkio; guztietan Bn soilik *-a(d)u* dukegu.

Aditzaren izenkietan, hein handiegian ez bada ere, *aldaketa-rik denean* gehienbat A-tze→B-tute- eta ez alderantziz gertatzen dela baieztatu bide daiteke. Gonbara A25 *biurtu*, 137 *biurtuteco*, 137 *biurtuten*, 16 *biurtzeco*, 22 *biurtzen* eta B27 *biurtu*, 20 *biurtuteco*, 26 *biurtuten*; A43 *escatu*, 77 *escatuteco*, 4 *escatuten*, 220 *escatzen* eta B91 *escatu*, 90 *escatutea*, 7 *escatuten*; A54 *quendu*, 230 *quentzen* eta B46 *kendu*, 224 *kenduteco*, 206 *kenduten*, 124 (behin) *kentzen* edo A130 *galdu*, 134 *galduteco*, 81 (behin) *galtzen*, eta B67 *galdutea*,

92 *galduteco*, 25 *galduten*, 25 (behin) *galtzen*⁹⁵; A204 *lucetu*, 19 *lucetuteco*: B31 *luzatu*, 23 *luzatuteco*, 201 *luzatzen* bezalako kontra-exenpluak oso urriak dira⁹⁶.

4.3. Sintasia

4.3.1. -ra/-ten

Atal honetan ikertzen duguna zera da, perpaus txertatuetan doazen aditz ezburutuen kasua; hots, *atera naiz ura eramatera ala ura eramaten* den forma hobetsia eta hautaketa aldaketarik baden Atik Bra bitartean. Aztergai hartu ditugun aditzak⁹⁷ honako hauek ditugu: *asi*, *joan*, *etorri*, *eldu*. An *asik* sei bider du -TENdun izenkia perpausa txertatuan: *asi gaitean esaTEN* (179), *asi nadin... egiTEN* (149), *asi...emoTEN* (49), *asi... zabalduTEN* (121), *asiko nas biziTEN* (11), *asten... ikasTEN* (3); hiru dira aldiz -TERA dutenak: *asi... esaTERA* (221)⁹⁸ eta *asi... egiTERA* (186, 36). Bn, ordea, -TEN da forma bakarra eta ez da -TERAren agerraldirik.

Beste hiru aditzetan Bn -TERA da nagusitzen den forma: *joanek* bost -TERA eta sei -TEN ditu An; Bn 10 -TERA eta 3 -TEN. *Etorrik* lau -TERA ditu An eta ez da -TENen agerraldirik; Bn bost -TERA eta -TEN bat (B237 *etorren... amore doiez beteten*; errimari egokitzearren, dudarik gabe). *Elduri* dagokionez, azkenik, hiruna agerraldi dituzte An; Bn lau -TERA eta -TEN bat ditugu.

4.3.2. Ezin

Partikula hau An bi eratara ager daiteke: 1) EZIN + aditz nagusia + laguntzailea eta 2) Aditz nagusia + EZIN + lagun-

(95) Joera are nabarmenagoa litzateke gonbaraketa hertsian egin beharrean A *aurkitu*, *aurkitzen* : B *aurkitu*, *-tuten*, *-tuteko* bezalako ugariak erabili bagenitu.

(96) *-irekin* A *bizi*, *-teko*, *-ten* : B *bizi*, *-tzeko* eta A *eskiñi*, *-teko*, *-ten* : B *eskintzea*, *eskintzen*.

(97) Hasiera batean gehiago ziren arren alboratu egin ditugu A eta B artean aldaketarik ez zutenak (*lagundu*, *gueratu*) edota kopuru eta ondorio laburregiak zituztenak (*muguitu*, *emon*, *prestatu*).

(98) Hau behin baino ez dugu zenbatu hirutan agertu arren euskaritxo bat bait da.

tzailea, bigarren hau gehiagotan badakusagu ere: *jaso ecin dodaz* (124), *ezagutu ecin leukean* (213), *naztu ecin nei* (163), *gomuterazo ecin neiz* (125), *salbatu ecin ciñatequeala* (127), *eguin ecingo dodana* (25), *ecin emon ta asmatu leiquean* (84), *ecin mugatu ta cembatu leiz* (2), *ecin salba liteque* (138).

Bn, aldiz, soilik EZIN + aditz nagusia + laguntzailea ordena ematen da: *ecin aztu nei* (175), *ecin eguin leian* (245), *ecin eguingo dodana* (29), *ecin eldu baleitekean* (226), etab.

Bestalde markatzekoa da *gura ecinic*, *emon ecinic*, *egon ecinda* bezalakoak Bn ere nagusi diren arren⁹⁹, hemen badela *ecin eguina* bat ere; gainera, edizio honetan *ezin* eta aditzaren artean koka daiteke beste hitzen bat edo are ia perpauos oso bat ere: *ecin gogora ecarri neiz* (131), *ecin ceruric ecetara bere izan leitekean* (134).

4.3.3. Aditz errejimenaz

Dakigunez *jarraitu* aditza NOR-NORI egituran erabili izan da euskara zahar eta klasikoan¹⁰⁰; alabaina beranduago egitura hori aldatu egin da zenbait euskalkitan eta beren artean bizkaieraz. Bada ezberdintasunik honetan ere A eta Bren artean: An *jarraituk* bai NORK-ZER eta bai NORK-NORI izan dezake: *jarraitu eguizuz* (9), *jarraitu neguiantzat... santutasuna* (10), *jarraituric ceure oñetzac* (11), *zuri jarraituteco* (197), *jarraitu bere deiari* (47), *jarraitu beti berari* (76); Bn aditz honek agerraldi gutxiago duen arren, kopurua (4) adierazgarria da oraindik ikusteko egitura zilegi bakarra *nork-nori* dela: *yarraitu deutzazunez* (144), *yarraitu neguioentzat* (15), *ceure oñatzai yarraituric* (16), *zuri yarraituteco* (201).

Eskaturen konkordantzietan ere bada aldaketarik; An zein Bn nagusi diren arren NORK-(NORI)-ZER egituradunak, markatu behar da An NOR-NORI formako batere ez den bitartean¹⁰¹, Bn ematen direla batzu bederen: *escatu zakikioz Aita maite eguiazoari* (49), *escatu zakioz Yaungoicoari* (60) eta *escatuten nachazue Ama-Semeoi* (227). Bidenabar ohartzekoa da An aditz laguntzaile gabe

(99) An bakarrak dira.

(100) Cf. Ax. 3 *Urbil zakizkidate, iarraiki zakizkidate*, Etx. XII, 47 (Altunaren ed.), *Uste dizit narraiola ezin dukedanari*, Capanaga 150 *Alan iarraitu bequio vide oneri*.

(101) Hori, da, jakina, bere egitura zaharra. Cf. Azkueren hiztegia s.v.

ematen zituen inperatibo askori Bn laguntzaile hori ezartzen die-la¹⁰²; hirugarren edizioan —bigarreanean joera horretan urrutiegi joan zela iruditurik, naski— berriz ezabatuko ditu hauetariko batzu: B9 *esan eikezu Neure Yauna Yesucristo*: D7 *esan Neure...*; B16 *beguitandu bekizu ceruan bertan zagozala*: D13 *beguitandu ceruan...*; B19 *esetsi zakikioz aric eta...*: D16 *esetsi aric eta...*; B29 *artu eikezu confesore*: D23 *artu confesore*¹⁰³.

4.4. Lexikoa

Hitzen barruti honetan ematen diren aldaketak sailkatzeko eta neurtzeko ELaren hitz ezgramatikalen¹⁰⁴ kopuruaren % 25 suposatzen duten A eta B letrak aztertu ditugu ahalik eta zehazkienik.

Zenbaki hutsezko lehen hurbilketa batek ELaren bigarren edizioan 126 hitz desagertu eta 184 berri lehendabizikoz agertu direla diosku; horrenbestez aurrera dezakegu lexikoarena ez dela izan liburuak pairatu aldaketetarik txikiena.

Dagoeneko (§ II. 3) aipatu dugunez gero liburuak bigarren edizioan jasan zuen zenbait atalen gehitze eta berregokitzea, konpli da fenomeno hauek lexikozkoekin izan zitzaketan hartuemanak aztertzea.

Atalen eta ahapaldien aldaketak, oro har, hurrengo moietan sailka ditzakegu:

1) *Gehitzea*: Esaldi edo ahapaldi berri batean agertzen denean hitz berri bat. Arlo hau oso emankorra da: aztertutako A-B leteretan 79 bat hitz agertzen dira lehendabizikoz bigarren edizioan. Alde honetatik oso garrantzitsuak dira § II.3n aipaturiko erantsi edo gehitu atalak, 79 hitz horietarik 18 bait dira *Yesucristo gueure Yaunaren*

(102) Hori da 49 eta 60. orrietako aipatu esaldiei gertatzen zaiena, esate baterako.

(103) Nolanahi ere ez da pentsatu behar fenomeno hau Bn adierazi NOR-NORIren aldeko joeraren kontra doanik; alderantziz, bada (cf. B23 *escatu eikiozu berari* : D19 *escatu zakioz berari*) joera areagotu egin dela susmatzeko oinarririk.

(104) Hots, erakusle, izenordain, aditz forma burutu eta partikula aldaezinak EZ direnak; izen propioak ere kanpo gelditu dira ez bait dute ezer adierazten.

nekeen ganeco...n, 24 mandamentuetan eta 11 *Sartaurrean*; 53 guztira (%67a) beraz. Kategoriaka 37 (%70) izenak dira, 5 (%10) aditzak eta 11 (%20) adjetiboak.

2) *Desagertzea*: Lehendabiziko ediziotik bigarreneira 25 hitz desagertzen dira. Hauetarik soilik gutxi batzuek (*abi, bizilecu*) § II.3n aipaturiko 159-160 orrietatik desagertu den orazioarekin batera. Beste kasuetan batzuetan hitza (*biztugarriac, baltzez*) esalditik ezabatu da baina esaldia bera mantenduaz, beste zenbaitetan delako hitz bat (*bide-emonik, bidezear, biotz-miña*) esaldi osoarekin batera desagertu da, eta azkenik badira (*araguitu*) bigarren edizioan bere ahapaldia kentzean agertzen ez direnak. Alabaina, 25eko kopuru horretatik 12, ia erdiak, *Curutzecoen...etik* desagertzen dira 2. edizioan (ik. § II.3) izan duen laburtzapena dela kausa: *azuri, bidezear, akaba, alargun, aldats, algara, antz-irudia, azkenduko, baltzez, ampullu, anzera, aterazo*. Kategoriaka desagertu diren 25 hitzotatik 16 (%64) izenak ditugu, 7 (%28) aditzak eta 2 (%8) adjetiboak.

3) *Sinonimo bat erantsi edo kendu*: ELaren lexikoak pairatzen duen aldaketarik handiena izan ez arren, markatu behar da kasu batzutan (*abel-etse, aztertu, buru-erechi, ala*) sinonimo bat eransten zaiola bigarren edizioan lehendabizikotik zegoen delako hitz bati; alderantziz, inoiz (*abiatu, azuri, burupetu*) desagertu egiten da ziren sinonimo bikoteetariko osagairen bat.

4) *Zehaztea*: Esaldi bati edo esaldi bateko osagarri bati sinonimoa ez duen zerbait eransten zaionean¹⁰⁵. Cf A151 *ez bada arren gortu nire dei ta escariari*: B166 *ez bada arren belarriak gortu ene deiari ez ene escariari*, A81 *ordilecuac*: B92 *ardan-teguiac ta osteratzeco ordi lecuac*; oso gutxitan gertatzen da.

5) *Banakuntza*: Hitz bat sinonimo edo baliokide diren bi edo gehiagotan deskonposatzen da esanahiaren aldetik: cf. A69 *opa ta esqueñi Jangoicuari zarean guztiori, arimea, gorputza, almenac, berbac...: B79 ...gorputza, ceure arguitasun, centzun, indar, berba...*,

---

(105) Honekin batera, badakusagu beste zehazte moeta bat ere, hots hitz baten ordeztu beste zertzelada gehiagoko eta zorrotzago bat ezartzea: A14 *aldatuac* : B17 *euskeraratuac*; A58 *aldatuteco* : B66 *onduteco*; A146 *tal-deco ardi* : B162 *artaldeco ardi*; A118 *bildu* : B125 *adiskidetu*; fenomeno honi oso interesgarria deritzogu, hitz bakoitzaren muga lexikoak eta eremu tinkoak aurkitzeko saio bat bait dirudi: Azken finean, delako hitz bati eta bakarrik horri dagokion lekua emateak lexikoa eta horrekin hizkera osoa zorrotzeko borondate argi bat erakusten du.

A65 *sendotuten nau bere graciaz*; B74 *indartuten ta azcortuten nau bere graciaz*; A136 *iñoen ondasunean calteric eguin*; B151 *iñoren ortuan, soloan, basoan, abereetan, edo gauceetan calteric eguin*; A136 *bide donguea emon*; B151 *burubideric edo oñic emon*.

Alderantziz ere gerta daiteke: cf. B14 *bizcortu naguizu*; A10 *irazartu ta biztu naguizu*; B38 *esamiña concienciacoa*; A33 *examiña edo concienciaco billacuntza*; B44 *ceñec erre bearco dituzan guizonac, abereac, zugetzac, uriac, erriac, yaureguiac, etseac eta ondasunac*; A39 *ceñec erreco dituz guizonac, abereac, landarac; eta autstu ta apurtuco dituz uriac, jaureguiac, echeac ta ondasunac (marka bedi autstu)*.

6) *Zerrendaketa*: Atik Bra zenbait aldiz hitz berriak eransten dira osagaien barnean hauek hedatuaz: A132 *euqui badeutsezu gorroto, beguiracune, gogortaderic*; B139 *edo erremushcadaac, burrufadaac, abrigu charrac, beguiraunaac edo adicunaac eguiten*; A213 *gogortade ta neque guztioac igaro cituan gugaitic*; B273 *gugaiti icusi cituzan neke, ala, ta gogortada guztioac*. Lehendabiziko edizioko zenbait zerrendaketa ere laburtu egiten da, ordea: A52 *nequetu, aricatu, gaisotu, erre ta ebagui zaizala*; B60 *erre, ebagui, edo naien dituzan nekeac*; A56 *ceinbat dei, ate-joca, barru-quisquetac eta argui...*; B64 *ceinbat dei gozo, ceinbat argui aldi eder*. Azkenik, batzutan zerrendaketak zeharo aldatzen dira: A18 *ucatu ceure buruaren onerechi ta arrotasuna*; B22 *ucatu ceure buruaren lar gura eta asco erechiari*; A194 *humildu, auspeztu, ecerbereztu, ta beeratu eban lurreguiño*; B198 *argaldu ta indarguetu dau lur yoteraguiño*.

Fenomeno guzti hauek, ordea, ez dute agertzen edo desagertzen diren hitzetatik %44'7 baino egiten; zerbait gehiago lagun diezaiguke aldaketen kontu ematen segidan aztertuko dugun «adierazle aldaketa» —hoberen faltaz— deritzogun fenomenoak.

Delako adierazle aldaketa hau hiru modutara ematen da:

1) Hitz bat bere beste edozein aldaeraren batez gauzatzen deanean. Sail honetako adibide anitz ikusi dugu jadanik aurreko ataletan fonetikazko (A *arzai, arzain*/ B *artzain*; A *borrerruac*/ B *borreroac*; A *bulde*/ B *bulda...*) aldaketak aipatzean. Beste zenbait esaldiaren aldaketaren ondorioak dira: inoiz hitz batek bere gramatika kategoria aldatzean (A184 *crutze orretan daroazuz nire becatu andi asco astunac*; B191 *ene becatuac astundu izan deutsuen curutze ori*), txikigarri bat eranstea (A216 *astiro*; B229 *astirochu*; A118 *berba*; B125 *berbachu*) edota hitz konposatu baten bi osagaiak gidoi baten bidez bereiziaz (A133(2) *aserraldi*; B142 *aserre-aldiac*, B143 *aserre-aldia*; A8 *biciera*; B19 *bici-erea*).

2) Desagertutako hitzaren ordez bere sinonimo ez den beste hitz bat ezarriaz; adibidez A58 *dei, argui ta abisuac*: B66 *dei, argui eta biotzketaac*; A155 *celan aurretuo nas*: B169 *celan asartuo nas*; A121 *munduco erri guztietan*: B128 *munduco baster guztietan*. Atal honen kasu bereizi bezala jo dezakegu perpaus ezberdin batez desagertu denaren esannahi berdintsua gauzatzea: A106 *aditu daiozula begui erruquitsuaz*: B114 *eder erechi ta abegui ona eguin daguiozula*; A131 *frutu onenac ceuretzat artu ta charrenac Jaungoicoari emonic*: B139 *amarrenari charrena edo adinona, zuretzat onena gorde-ta emon badeutsazu*.

3) Baina modurik garrantzitsuena —eta interesgarriena— desagertutako hitzaren ordez sinonimo bat ezartzea da. Fenomeno honen barneko joerarik nabarmenena erdaratiko mailebuen ordez euskal hitzak jartzea dugu. Joera hau gutxienez bi modutara antzeman dezakegu:

a) Ako zenbait mailebu Bn ezabatu eta euskal ondareko —edo ustez jatorrago diruditen— hitzen bitartez ordezkutzen dira: adibidez A234 *gura cinduquedaz amatu*: B246 *gura cindukedaz maitatu*; A235 *amatu*: B247 *maitatu izana*; A234 *amatuco*: B246 *maitatuco*; A235 *amaten ditut*: B246 *maite dodaz*; A163 *ametan zaitut*: B175 *laztan zaitudaz*; A218 *santa Isabel bisitatzera*: B232 *lengusiñea icusten*; A218 *santa Isabelen bisitea*: B232 *santa Isabel icustea*; A41 *bicio aguintari*: B47 *ecandu deunga*; A73 *bicio gaiztoren bati*: B83 *izcune gaiztoari*.

b) Bn lehendabiziko edizioan ez ziren zenbait hitz jator edo garbi sartzen saiatzten da: B231 *albistea*: A217 *embajadea*; B72 *becatu-eza*: A63 *inocencia*; B5 *aguindupecoac*: A3 *servitzariac*; B192 *astuntasuna*: A186 *carguea*¹⁰⁶.

(106) Ohar bedi (2) ez dela (1) adierazteko beste forma huts bat zeren eta (1)en bitartez $X_1 \rightarrow Y_1 \dots Y_n$ adierazi nahi den bitartean (2)az $X_1 \dots X_n \rightarrow Y_1$ irudikatu nahi bait da; hots, Bn sartzen diren hitzak Ako baten baino gehiagoren ordez izan daitezke eta, gainera, ez dute halabeharrez Ako hitzok beren testuinguru guztietan zertan ordezkatu. Bestalde, delako hitz jator edo garbi hori hitzberri bat izan daitekela esan beharra dago (*aguindupecoac, bekatu-eza, buru-erechia*). Noizbait bada, ordea, kontrako joera adierazten digun adibideren bat: Bn zeharo desagertzen diren *betiraun, betiraunde, betiraute* eta *esaminea edo concienciaco billacuntzea*. Alabaina, esenplu gutxi hauek lehen aipatutako (ik. § I.3.) Larramendiren hitzen jarraipen dira, alegia ulergarritasunaren eta praktikotasunaren alde komenigarria denean tradizioari lotu beharra, garbitasunaren arau hertsiegiak baztertuaz. Hortaz gain, aipagarria da *esaminea edo concienciaco billacuntzea esamina concienciacoa* bilakatzen denean ELaren lehendabiziko edizioan erabiltzen dituen *erdal + euskal hitz* bikote bakanetarik (erabiliena hain zuzen) bat ezabatzen ari dela (cf. 46.oharra). Nolanahi ere, hitz berrien arazo hau oraindik sakonki ikertu gabe dago itxitzat eman dezagun; beste lan batean aztertu gogo dugu astiroago.

III. BI HITZ ONDORIO GISA

Aurreko orriotan —eta ez, segurki, beharko luketen bezain luze eta xeheki— soilik *EL 1* eta *EL 2*aren arteko ezberdintasun eta aldataririk garrantzitsuenak aztertzen saiatu gara; aurreko idazleen eta Añibarroren arteko lotura eta etenak inola ere mesprezatzeko ez diren arren, literatur bizkaiera ez bait da inongo *ex novo* sortu agermen misterioetsuren bat, nahiago izan dugu oraingoz azterketa arlo honetara mugatu. Zeren eta, bestalde, delako literatur hizkera hori ez da ere behin eta betikoa, ez hazi ez aldatu Zeusen burutik jada osorik atera Minerva berri bat. Lehen ikusi bat aski zen amets horrek egiantza gutxi zuela baiezteko hain bait dira handi *EL*aren lehen bi edizioek dituzten ezberdintasunak. Hauek asko ezeze era askotarikoak ditugu, ikusi bezala ia hizkuntzaren alderdi gehienak —grafian has eta sintasian buka, fonetika, morfologia eta hiztegia barne— ukitzen bait dituzte.

Alabaina, xehetasunetan galtzen ez bagara, ohartuko gara ezen ezberdintasun guztiak, oro har, atzetik duten asmo bakar bati zor zaizkiola; asmo hori ez da literatur hizkuntza batek —izen hori egiaz merezi duen neurrian— izan ohi duen batasun, tinkotasun eta umotasuna lortzearena besterik ¹⁰⁷.

Aski dateke hemen exenplu gutxi batzu aipatzea: ¹⁰⁸ An *-a+a>a* zein *ea*: Bn soilik *ea*; An *baga* eta *bagarik* aurki daitezke, bigarrena bakarrik Bn; An *neindeke*, *neinteke*, zein *nindeke* ditugu, *ninteke* soilik Bn. Hauek eta ia nahi adina gehi daitezkeen beste hainbat adibidek ¹⁰⁹ argiro erakusten digute bi edizioen gonbaraketa hau

---

(107) Hemendik datorkio Añibarrori, noski, ahozko hizkeraren zenbait fenomeno baztertu beharra; ik. I.3.2. eta *dai-/dagi-* eta *-ei/-ai-*ren iruzkinak. Erants bedi ezen markinarren txokokeriak salutu ezeze berari han isuri zitzaion bat edo beste (*daude* : Oraindik Areatzan *deude*, *deure* dira forma bakarrak; cf. *Aditza Bizkaieraz* III. VEU. Bilbo 1985, 189.or. = *debe*, *dute*, $a \rightarrow e / \begin{smallmatrix} i \\ u \end{smallmatrix} \rightarrow$) Bn ezabatzen ere saiatzen dela.

(108) Bizkaitartzat lehen ikusian eman daitezkeen zenbait aldaketa (ikus *zituen/zituzan*, *ablatiboa*, *direan*, *-tu/-du*) azken finean ez dira Bn burutu nahi den bateratzearen ondorio baizik.

(109) Nabarmen bat aipatzekotan aztertu berri dugun lexikoarena egin behar, zalantzarik gabe.

emankorra dugula Añibarroren idazmolde eta hizkeraren garapen prozesuaz mintzo bait da.

Honenbestez, ezin uka daiteke Añibarroren euskal lanek —beren osoan harturik— duten koherentzia: teoria (gramatika, hiztegia) eta praktika (*Esku liburua*) bat datoz Larramendirengan ikasi zuenaren bidetik. Zeren eta andoaindarrak jarraitzailerik izan badu, gutxi izan bait ditu gogoz eta obraz Añibarroren adinakorik euskara «noranahikoa» bihurtzen Lizardik nahi bezala.

IV. *Laburdurak eta bibliografia.*

- AzK = *Azkueren Hiztegia*, v. Azkue.
 EL = *Esku liburua*, vide Añibarro.
 FHV = *Fonética histórica vasca*, v. Mitxelena.
 G = *Gero*, v. Axular.
 GB = *Gramática Bascongada*, v. Añibarro.
 HLV = *Historia de la literatura vasca*, v. Villasante.
 HSLV = *Historia social de la literatura vasca*, v. Sarasola.
 IV = *El Imposible Vencido*, v. Larramendi.
 VB = *Vocês Bascongadas*, v. Añibarro.

ALTUNA, P., v. LARRAMENDI.

- AÑIBARRO, FR. P. A. *Gramática Bascongada*, Fr. L. Villasanteren ed., Donostia 1970 (ASJU III(1969)tik aterea).
 ———, *Escu-Liburua*,¹ Tolosa 1802. Faksimila Hordago, Donostia 1978; *Escu-Liburua*,² Tolosa 1821; *Esculiburua*,³ Tolosa 1827.
 ———, *Lora-Sorta espirituala, ta propositu santuac vicitza barri bat eguiteco*, Tolosa 1803.
 ———, *Voces Bascongadas diferenciales de Bizcaya, Guipúzcoa y Navarra*, Fr. L. Villasanteren ed., Ediciones de la Caja de Ahorros Vizcaína, Bilbo 1963.
 ———, *Guero Guero*, RIEVeko argitalpena 1923tik 1933ra (ez zen osoa atera).
 AXULAR, P., *Gero*, Fr. L. Villasanteren ed., Jakin, Oñati 1976.
 AZKARATE, M., «Zehar galderak: BA- Denborazko perpaus txertatuen adibide kurioso zenbait», *Euskera* XXVII (1982) 2, 639-643.or.
 AZKUE, R. M., *Diccionario Vasco-Español-Francés*,² LGEVren faksimila, Bilbo 1968.
 ———, «Curiosidades de un manuscrito inédito de Añibarro», *Euskera* XVI (1935), 134-143.or.
 BARTOLOME de SANTA TERESA, Pr., *Euskal-errietaco olgueeta ta dantzeen neurricogatz ozpinduba*. Iruña 1816. Hordagoren faksimila, Donostia 1978.
 ———, *Icasiquizunac* (III lib.). Iruña 1816, 1817 eta 1819.
 BASABETAR, K., «P.A. Añibarro Aitaren Euskerazko eskuidatziak», *Euskera* XV (1934), 258-261.or.
 BILBAO, J., *Eusko Bibliographia*, Auñamendi 1970 eta hur. (orain arte 10 lib.).

- BLECUA, A., *Manual de crítica textual*, Castalia, Madrid 1983.
- LAKARRA, J. A., *Euskal Thesauruserako gaiak: Hegoaldeko testuak 1700-1745*. EHUko tesina argitaragabea, 1984.
- , «Bizkaiera zaharreko ablatiboaz», ASJU XVIII (1984)-1.
- , «Larramendiren lexikografiaz», ASJU XIX (1985)-1.
- LARRAMENDI, M., *Corografía de Guipúzcoa*, J. I. Telletxea-Idigorasen ed., Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, Donostia, 1969.
- , *Autobiografía y otros escritos*, Telletxea-Idigorasen ed., Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, Donostia 1973.
- , *Diccionario Trilingüe*,² Donostia 1853.
- , *El Imposible Vencido*, Salamanca 1729. Hordagoren faksimila, Donostia 1979.
- , *Diccionario Vasco-Castellano*, P. Altunaren ed., Euskera XII (1967), 139-300.or.
- MITXELENA, K., *Historia de la literatura vasca*, Minotauro, Madrid 1960.
- , «FR. PEDRO ANTONIO de ANIBARRO. Voces bascongadas diferenciales...» (Villasanteren edizioaren erreseina) BAP XIX (1963), 105-108.or.
- , *Estudio sobre las fuentes del Diccionario de Azkue*, Publicaciones del Centro de Estudios Históricos de Vizcaya, Bilbo 1970.
- , *Fonética Histórica Vasca*,² «Julio de Urquijo» Mintegiaren argitalpena, Donostia 1977.
- , «El texto de Peru Abarka», ASJU 1978-9.
- , «Aurkezpena» in Sarasola, *Hauta-lanerako...*
- MOGEL, J. A., *Peru Abarka*,¹ Durango 1881. Gerediaga Elkartearen faksimila, Bilbo 1981. *Peru Abarka*,² Azkueren ed., 1897. LGEVren berrargitalpena, Bilbo 1981.
- , *Confesio ta Comunioco sacramentuen gañean Eracasteac*, Iruña 1800.
- , *Cenfesiño ona*, Gasteiz 1803.
- MOGEL, J. J., *Basserritaar nequezaleentzaco escolia*,¹ Bilbo 1816. *Basserritaar jaquitunaren ehecho escolia*² (aurrekoaren bigarren edizio zuzendua), Gasteiz 1845.
- SARASOLA, I., *Historia social de la literatura vasca*, Akal, Madrid 1976.
- , *Materiales para un Thesaurus de la Lengua Vasca*, tesi argitaragabea,artzelona 1980.
- , «Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos», ASJU XVII (1983), 69-212.or.
- , *Hauta-lanerako Euskal Hiztegia (A-AURTEN)*, GAK, Donostia 1984.
- SOLOETA, Fr. F., «Añíbarro traductor del Guero», RIEV IV (1910), 592-594.

TELLETXEA-IDIGORAS, J. I., ik. Larramendi.

URKIXO, J., «Los Refranes y Sentencias de 1596. Estudio Comparativo»,
RIEV V (1911) eta hur.

VILLASANTE, L., *Historia de la literatura vasca*,² Aranzazu 1979.

——, *Axular-en hiztegia*, Jakin, Oñati 1973.

——, «En torno a una carta, hasta ahora inédita, del escritor vasco PP. de
Añibarro», *Euskera* XXVIII (1983) 2, 403-409.or.

Vide Añibarro.

Vide Axular.

VINSON, J., *Bibliographie de la langue basque*, Paris 1891-1897. Berrargital-
pena: «Julio de Urquijo» Mintegia, Donostia 1984.

YRIZAR, P., *Contribución a la dialectología de la lengua vasca* (2 lib.), GAK,
Donostia 1981.

ZUBIAUR, J. R. eta ARZAMENDI, J., «El léxico vasco de los refranes de
Garibay», *ASJU* X (1976), 47-131.